

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історії України

ДИПЛОМНА РОБОТА
бакалавра

на тему: **«ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ДЕРЖАВНОЇ СИМВОЛІКИ
УКРАЇНИ»**

Виконав: студент IV курсу денної
форми навчання напрям
підготовки (спеціальності)
032 «історія та археологія»
Пересада М.Б.

Керівник: к.і.н., доц. Майстренко В.С.

Рецензент: к.і.н., доц. Журавльов Д.В.

Харків – 2021

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ I. Походження та значення символу тризуба.....	13
Розділ II. Історія українського національного прапора.....	31
Висновки.....	49
Список джерел та літератури.....	52
Список скорочень.....	60
Додатки.....	61
Анотація.....	69
Annotation.....	70

ВСТУП

Актуальність теми. Історія національно-визвольних рухів свідчить, що в моменти їхнього піднесення увага суспільства, як правило, зосереджується на проблемі дослідження джерел, історії та семантики національної символіки. Це цілком природно, адже національні символи - це не випадкові емблеми та кольори. Вони утворюються в процесі культурно-історичного розвитку етносу і тісно пов'язані з рівнем його духовного стану, самосвідомості, з його прагненням до єдності, готовністю до здійснення загальнонаціональних завдань та забезпечення національних інтересів.

В наш час зацікавленість в суспільстві даною проблематикою стрімко зростає, адже процес національного відродження та пробудження патріотичних почуттів викликає у громадян сучасної України потребу до більш глибокого вивчення історії та культури народу, невід'ємною частиною якої є його традиції та символіка. Проблема дослідження походження та змісту національної символіки набула найбільшої актуальності саме за доби незалежності України, оскільки в радянські часи історія національної символіки майже не вивчалась, а походження тризуба та синьо-жовтого прапора (саме в такій послідовності (зверху вниз) ведеться порядок кольорів у багатоколірних прапорах за правилами вексилології) пов'язувалось лише з Центральною Радою, Директорією, «українськими буржуазними націоналістами»¹.

Як не парадоксально, сучасному періоду тотальної глобалізації особливо властиве тяжіння до відродження історичних пам'яток, культурної спадщини окремих народів, зокрема тих, чия історія довгий час не висвітлювалась чи відверто фальсифікувалась. Важливість національної символіки полягає в тому, що вона несе в собі знак, який відрізняє один народ від іншого, відображає його своєрідність, тисячоліттями зберігає етнічні риси народу. Потрібно зазначити, що традиційна національна символіка слугувала основою для створення державної символіки на всіх етапах державотворення в Україні.

¹ Сергійчук, В.І. Національна символіка України [Текст] \ В.І. Сергійчук, Л.В. Демчишин. - К.: Веселка, 1992. - С. 3.
Конституція України [Текст]. - Х.: Одисей, 2006. - С. 7.

Державна символіка України закріплена в Конституції України. В статті 20 Конституції України передбачено, що: «Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України»¹. Державна символіка є обов'язковим атрибутом для кожної країни світу. З точки зору актуальності теми важливим є також той факт, що, жоден з проектів великого Державного Герба України не отримав широкої підтримки і не був затверджений парламентом.

Об'єктом даного дослідження є український державний герб (тризуб), прапор та національні жовто-блакитні (синьо-жовті) кольори, втілені в них ідеї історичної, політичної, національної і культурної самобутності українського народу.

Предмет дослідження - етапи формування української національної та державної символіки, закономірності й провідні тенденції її розвитку як сукупності атрибутів, що в комплексі визначають обличчя держави.

Хронологічні межі дослідження. Нижньою хронологічною межею даного дослідження є перше сторіччя нашої ери, до якого відносяться найдавніші археологічні знахідки з тамгоподібними символами, котрі гіпотетично являють собою певний прототип знаків влади, традиція використання яких пізніше була успадкована Рюриковичами. Формальною верхньою межею дослідження виступає законодавче затвердження Верховною Радою України малого Державного Герба України 19 лютого 1992 року.

У розвитку тризуба як національного та державного символу можна умовно виділити чотири етапи: перший - від першого до X сторіччя (від перших археологічних знахідок до перших літописних згадок тризуба); другий - від X сторіччя до початку феодальної роздробленості в Київській Русі, коли на зміну тризубу приходить зображення святого архистратига Михаїла (на Київській землі) та лева що дереться на скелю (на західноукраїнських землях); третій - вибір та затвердження державної символіки УНР (1918 р.); четвертий - проголошення незалежності України та затвердження малого Державного Герба України (1992 р.).

28 січня 1992, на засіданні Верховної Ради України було прийнято постанову

«Про Державний Прапор України»¹. Освячення Національного прапора було проведено священиком Петром Тодосьовичем Бойком після чого здійснена урочиста хода і внесення прапора до Верховної Ради. Також слід відзначити, що 23 серпня 2004 року Президент України Леонід Кучма підписав Указ № 987/2004 «Про День Державного Прапора України»².

Територіальні межі охоплюють територію України в дорядянський час і на сучасному етапі.

Мета дослідження - на основі здобутків історіографії, опублікованих документальних джерел висвітлити етапи розвитку національної та державної символіки України, простежити історію виникнення та розвитку тризуба, як державного геральдичного знаку та символу українського народу, а також дослідити походження синьо-жовтого забарвлення в якості елементу національної символіки на території України, показати генетичну спорідненість синьо-жовтого прапора з традиційною українською символікою, переосмислити ставлення до історичної пам'яті народу, складовою частиною якої є національні символи, а також визначити їх місце у житті країни та народу в цілому.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його фактичний матеріал, узагальнення та висновки можуть бути використані під час викладання гуманітарних дисциплін у школі, вузі, при написанні праць з історії України, у просвітницькій діяльності.

Структура роботи визначається підходом до вирішення проблем теми, побудована за хронологічним принципом. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку літератури та джерел, а також додатків.

У першому розділі простежується історія формування символу тризуба від перших згадок про нього до прийняття малого Державного Герба України, а також розглядаються основні наукові теорії щодо походження та значення даного символу.

Другий розділ присвячено історії українських національних та державних

¹ Постанова Верховної Ради України «Про Державний Прапор України» [Текст] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - К.. 1992. - № 19. - С. 257.

² Указ президента України «Про День Державного Прапора України» [Електронний документ]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=987%2F2004>.

прапорів від найдавніших часів до сьогодення та розгляду теорій з приводу походження та значення синьо-жовтого колірної сполучення як компоненту національної символіки на території України.

В роботі також надаються короткі відомості про перебіг процесу затвердження тризуба та синьо-жовтого прапору в якості малого Державного Герба України та Державного Прапору України, та наукову полеміку, що розгорнулась з цього питання на початку 90-х рр. ХХ ст.

Загальний обсяг роботи 73 сторінки.

Огляд літератури та джерел. Важливу групу джерел з даної теми складають державні акти, що юридично закріплюють певні національні символи в якості державних атрибутів. Таким чином, одним з джерел для вивчення української державної символіки є Конституція України, у статті 20 якої закріплюються державні символи України¹, до складу яких входять: Державний Прапор України, Державний Герб України та Державний Гімн України. До цієї ж групи джерел відносяться постанови Верховної Ради України (опубліковані в «Відомостях Верховної Ради України») та Кабінету Міністрів щодо затвердження державної символіки, а також укази президента України.

Не менше значення для вивчення даного питання мають державні акти УНР². Важливі відомості, щодо герботворчої діяльності уряду УНР містяться також у низці статей М.С. Грушевського, опублікованих в газеті, «Народна Воля»³.

Низка фрагментарних свідчень, що висвітлюють питання, пов'язані з використанням символіки у Давньоруській державі міститься у літописних джерелах, зокрема - у «Повісті минулих літ»⁴. Деякі дані, щодо генезису та використання бойових стягів на території України в епоху Київської Русі можна знайти, зокрема у «Слові о полку Ігоревім»⁵.

¹ Конституція України [Текст]. - Х.: Одиссей, 2006. - С. 7 - 8.

² Закон про державний герб України [Текст] \Вісник Ради Народних Міністрів УНР. - Житомир, 1918. - № 15. - 5 квіт. - С. 1.

³ Грушевський. М.С. Український державний герб [Текст] \ М.С. Грушевський // Народна воля. - Житомир, 1918.-№ 19. -28(15) лют.-С. 1.

⁴ Повість Временных лет [Текст]. В 2 ч. -Ч.1.: Текст и перевод / Отв. ред. В.П. Адрианова-Перетц, Д.С. Лихачев, Б. А. Романов. - М.-Л.: Издательство АН СССР, 1950. - С. 35, 43.

⁵ Слово о полку Ігоревім [Текст]. - К.: Дніпро, 1970. - 166 с.

Для вивчення еволюції колірної гамми козацьких прапорів та її регіональних особливостей важливе значення мають козацькі літописи, зокрема літопис Григорія Грабянки¹. Відомості про традиційний герб Львова, колірна гама якого, на думку деяких спеціалістів з геральдики стала основою синьо-жовтого колірного сполучення національного українського прапора містяться у трактаті польського хроніста XVII ст. Бартоломея Зіморовича «Потрійний Львів»^{2 3}. Опис бойових прапорів українських земель, що використовувались під час Грюнвальдської битви (1410 р.) міститься в праці Яна Длугоша⁴.

Окрему групу джерел становлять нумізматичні пам'ятки з зображеннями так званих «родових знаків Рюриковичів», більшість з яких опублікована в різноманітних нумізматичних каталогах⁶.

Літературу з даної проблеми можна розподілити на 3 періоди: 1) дореволюційний період (до 1917 р.); 2) радянський період (1917 - 1991 рр.); 3) сучасний період (з 1991 р.).

У науковій літературі питання, пов'язані з проблемою національної та державної символіки України починають розроблятися з кінця XIX - початку XX ст. (Даний період в історіографії питання представлений головним чином спеціальними нумізматичними дослідженнями, присвяченими давньоруським монетам, що висвітлюють проблеми походження геральдичного знака кн. Володимира, це, зокрема, роботи Ариста Куніка, Івана Толстого, Нікодима Кондакова⁵ та ін.). Деякі загальні відомості з даної теми можна знайти в синтетичних працях з вітчизняної історії таких класиків української історичної науки, як: М.С. Грушевський⁶ та Д.І. Дорошенко⁷, котрі приймали безпосередню участь у затвердженні державної символіки УНР.

¹ Літопис галицького полковника Григорія Грабянки [Текст]. - К.: Знання України, 1992. - 185 с.

² Зіморович, Б. «Потрійний Львів. Leopold Triple» [Текст] / Пер. з латин. Н. Царьової; Наук. комент. І. Мицька; Відп. ред. О. Шишка. - Львів: «Центр Європи», 2002. - С. 24.

³ Длугош. Ян. Грюнвальдская битва [Текст] / Под. ред. Г.А. Стратановского. - М.-Л.: Издательство Академии наук СССР, 1962.-215 с.

⁴ Сотникова, М.П. Тысячелетие древнейших монет России. Сводный каталог русских монет X - XI веков [Текст] / М.П. Сотникова, И.Г. Спасский. - Л.: Искусство, 1983. - 239 с.

⁵ Толстой. И.И., Кондаков Н.П. Русскія древности въ памятникахъ искусства [Текст]. В 6 т. / И.И. Толстой, Н.П. Кондаков. - Т. 1. Классическія древности южной Россіи. - СПб.: Типография Министерства путей сообщения. 1889. - 126 с.

⁶ Грушевський, М.С. Ілюстрована історія України [Текст] / М.С. Грушевський. - Київ-Відень: Дніпросоюз, 1921.-575 с.

⁷ Дорошенко, Д.І. Історія України 1917 - 1923 рр. [Текст]. В 2т. / Д.І. Дорошенко. - Т. І. Доба Центральної Ради. - Ужгород. 1932. - 437 с.

В рамках дореволюційного періоду варто приділити увагу роботам К.В. Широцького^{1 2} та С.Т. Томашівського. Стаття Широцького являє собою мабуть найпершу опубліковану працю, яка у своїй назві містить слово «національний». Вона присвячена українським національним кольорам, до складу яких автор відносить жовтий, блакитний, червоний та зелений. На базі опрацьованого матеріалу автор робить висновок, що кожен колір національної символіки має своє значення і традиційне трактування. Стаття Томашівського виходить в тому ж році і теж присвячена українським національним прапорам та трактуванням їхнього значення, але висвітлює дещо іншу точку зору.

Робота К.В. Болсуновського³ дає відповідь на питання: яке значення мала загадкова фігура тризуб і з яких елементів вона складається? Тут розглядаються монограми, літери, фігури, які були знайдені на візантійських монетах та на стародавніх монетах південнослов'янських народів.

Серед спеціальних робіт цього періоду варто окремо відзначити працю І.П. Крип'якевича⁴, більша її частина присвячена проблемам геральдики, зокрема, гербам, які мали українські землі до 1913 року, в ній також подається важлива інформація про синьо-жовте колірне сполучення, котре характеризується автором як одне з найдавніших серед сучасних національних прапорів, а також про галицький герб - золотого лева на синьому тлі і найраніше з відомих його зображень, яке Крип'якевич відносить ще до 1316 року. Автор відстоює теорію, про те що справжні герби були принесені на територію сучасної України з країн західної Європи і вперше зустрічаються на українських землях у XIV ст.

В роботі В.Л. Модзалевського⁵ міститься стисла інформація про герби та печатки, що були прийняті Центральною Радою. У кінці статті автори приходять до висновку, що герб, прийнятий для вживання в інституціях Української Народної

¹ Широцький, К. Український національний колір [Текст] \К. Широцький // Неділя. - К., 1911. - № 33. - С. 9 - 19.

²Томашівський, С. Ще в справі українського національного кольору [Текст] / С. Томашівський // Неділя. - К., 1911.-№ 34. - С. 13-25.

³Болсуновский, К.В. Родовой знак Рюриковичей, Великих князей Киевских: Геральд, исследование, предназначенное к чтению на 14 археологическом съезде в г. Чернигове [Текст] /К.В. Болсуновский. - К.: Тип. Кульжен- ко, 1908. -6 с.

⁴Крип'якевич, І.П. До питання про герб Львова [Текст] / І.П. Крип'якевич \ Архіви України. - 1968. - №1. - С. 44 - 45.

⁵Модзалевський, В. До питання про державний герб України [Текст] / В. Модзалевський, Г. Нарбут. // Наше минуле. - 1918.- Ч. 1.-С. 119-128.

Республіки з геральдичної точки зору є невдалим.

Отже, в дорадянські часи на сторінках київських та львівських часописів відбувається наукова полеміка на предмет походження та значення українських національних символів, у якій брали участь такі відомі історики як І.П. Крип'якевич, С.Т. Томашівський та К.В. Широцький. Хоча спеціалізованих праць з даної теми на цьому етапі досить мало.

Радянський період у дослідженнях з питань символіки характеризується тим, що на території України праць, присвячених питанням української національної символіки, було дуже мало, адже це питання не вписувалось у концепцію радянського суспільства та офіційної історичної науки. В рамках даного періоду варто згадати роботи російського емігрантського історика Таубе¹ та радянського академіка Рибакіна¹, присвячені проблемі походження «родового знаку Рюриковичів», а також праці західноукраїнських істориків Т. Скотинського^{2 3} та О. Пастернака⁴, котрий здійснив спробу дослідити джерела походження та значення тризуба на території України як державного герба, національного й релігійного символу. Автор розглядав тризуб як монограму на княжих монетах, з критикою такого підходу виступили сучасні дослідники О.Ф. Белов і Г.І. Шаповалов⁵.

Велика кількість літератури виходить в цей час закордоном в середовищі українських емігрантів. Зокрема, можна виділити науково-популярну працю В.Ю. Січинського⁶, в якій у стислій формі подаються основні відомості про історію та значення окремих українських символів, автор наводить велику кількість гіпотез щодо колірної гами синьо-жовтого прапора та семантики тризуба (праця була підготовлена автором ще в 1940-х рр. і вперше надрукована в 1953 р.).

Починаючи з кінця 1980-х років виходить велика кількість дослідницьких робіт

¹ Таубе, М.А. Загадочный родовой знак семьи Владимира Святого [Текст] / М. А. Таубе // Сборник статей, посвященных П.Н. Милукову. - Прага, 1929. - С. 59 - 72.

² Скотинський Т. Український герб та прапор [Текст] / Т. Скотинський. - Львів, 1935. - 25 с.

³ Пастернак, О. Пояснення тризуба, герба Великого Київського князя Володимира святого [Текст] / О. Пастернак. - К.: Веселка, 1991. - 47 с.

⁴ Рыбаков В. Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси 10-12 вв. // Советская археология. - М 1940.-С. 57-60.

⁵ Белов О.Ф. Праця О. Пастернака «Пояснення тризуба, герба великого київського князя Володимира Святого» як приклад спроби відгадування значення тризуба [Текст] / О.Ф. Белов, Г.І. Шаповалов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. - Запоріжжя : ЗНУ, 2010. - Вип. XXVIII. - С. 451 - 454.

⁶ Січинський, В. Тризуб і прапор України [Текст] / В. Січинський. - Вінніпег, 1953. - 60 с.

присвячених проблемам національної символіки та традицій, що було зумовлено появою нових суспільно-політичних умов, формуванням нового концептуального підходу у вивченні даної теми. На цьому етапі починають висвітлюватись деякі аспекти української історії, які раніше замовчувались або були заборонені.

Серед публікацій цього часу з'являється велика кількість узагальнюючих синтетичних праць, серед яких необхідно виділити праці таких авторів як К. Гломозда¹, В. Ткаченко² та ін. В цих роботах багато уваги приділяється розгляду різноманітних теорій походження та значення тризуба, піднімаються питання про те, чи можна вважати тризуб родовим знаком Рюриковичів; чи є підстави вважати його символом автохтонного походження і т. ін. Але разом з тим ці праці досить змістовно висвітлюють й інші аспекти, пов'язані з історією національної та державної символіки взагалі та синьо-жовтого прапора зокрема.

У статті Б. Якимовича³ мова йде про герб (тризуб), синьо-жовтий прапор та гімн «Ще не вмерла Україна». Досить бігло простежується історія тризуба від найдавніших археологічних знахідок на українських землях, які автор датує I ст. н. е., до 1939 року, коли Сеймом Карпатської України тризуб було визнано як державний герб і проголошено самостійність цього регіону. Більшу частину роботи автор присвячує дослідженню прапора. У статті наводяться найдавніші відомості з прапорництва почерпнуті автором з літописних джерел, таких як «Житіє Бориса і Гліба», «Слово о полку Ігоревім», «Хроніка Манасії» (болгарський рукопис XIV ст.) та ін. Викладення інформації закінчується 1949 роком, коли Президія Верховної Ради УРСР схвалила новий прапор, який складався з двох горизонтальних смуг: верхня - червона (на дві третини висоти прапора), нижня - блакитна (на одну третину). На верхній смузі - золоті схрещені серп і молот, над ними п'ятикутна червона зірка, облямована золотом. У кінці автор робить висновок, що і гербова відзнака у формі тризуба і синьо-жовтий прапор мають давнє походження та виступають у ролі носіїв

¹ Гломозда, К. Українська національна символіка: походження, традиції, доля [Текст] / К. Гломозда, О. Павловський // Українська національна символіка: походження, традиції, доля. - К.: Інститут історії АН УРСР, 1989. - №12.-С. 3-33.

² Ткаченко, В. Національна символіка в контексті історії України [Текст] / В. Ткаченко // Голос України. - К., 1991.- №107.-С. 12- 13, № 108.-С. 15. № 110.-С. 11.

³ Якимович, Б. До питання про українську національну символіку [Текст] / Б. Якимович // Національна символіка. - К., 1991.-№. I.-С. 18-21.

історичної пам'яті народу. У працях Г.І. Шаповалова^{1,2} автор ділиться думками з приводу походження та значення геральдичного знака Рюриковичів - тризуба. На його думку, детальний аналіз зображення тризуба на монетах та печатках дає підставу припустити, що гербом князів Київської Русі був не тризуб, а судновий якір. Автор приходить до висновку, що Київська Русь як держава, що мала вихід до моря, запроваджуючи християнство в X ст., успадкувала від візантійської традиції символ мореплавства - якір, котрий, зазнавши значної стилізації став родовим знаком Рюриковичів.

У роботі О. Братко³ мова йде про різні іпостасі тридента (тризуба). Тризуб розглядається як містичний символічний знак. Значення тризуба троїсту постать тощо. Автор обґрунтовує свої позиції з точки зору релігії та філософії. Корисна інформація міститься в статті А. Гречила⁴, яку він присвятив виключно прапорам. Автор стверджує, що українське синьо-жовте колірне сполучення є одним з найдавніших серед сучасних національних прапорів. В цій роботі детально досліджуються військові прапори, які використовувались під час Грюнвальдської битви (1410 р.), у національно-визвольній війні 1648 - 1654 рр. та у часи Гетьманщини. Досить багато уваги даній темі приділяє В.І. Сергійчук. У своїх працях: «Доля української національної символіки»⁵, «Національна символіка України»⁶, «Символіка суверенності - синьо-жовта»⁷ та ін. автор досить ретельно підходить до розв'язання проблем пов'язаних з українською символікою, подає основні віхи її історії, поверхнево, але достатньо змістовно розкриваються різні аспекти даної теми.

На сучасному етапі продовжує публікуватись достатньо велика кількість статей з даної теми в періодичних виданнях, зокрема - це статті В. Рички⁸, П. Гая-Нижника⁹,

¹ Шаповалов, Г.І. Знак Рюриковичів не тризуб, а якір-хрест [Текст] / Г.І. Шаповалов // Національна символіка. Бібліотека журналу «ПУ». - Кн. 1. - К., 1990. - С. 32 - 36.

² Шаповалов, Г.І. Походження українського тризуба або як поєдналися якір і хрест [Текст] / Г.І. Шаповалов. - Запоріжжя, 1992. - 19 с.

³ Братко, О. Тридент: його зміст та іпостасі [Текст] / О. Братко // Національна символіка. - К., 1991. - № 1. - С. 12-14.

⁴ Гречило, А. До питання про національний прапор [Текст] / А. Гречило // «Пам'ятки України». - 1989. - № 4. - С. 44-48.

⁵ Сергійчук, В.І. Доля української національної символіки [Текст] / В.І. Сергійчук. - К.: Знання, 1990. - 48 с.

⁶ Сергійчук, В.І. Національна символіка України [Текст] / В.І. Сергійчук, Л.В. Демчишин. - К.: Веселка, 1992. - 109 с.

⁷ Сергійчук, В.І. Символіка суверенності - синьо-жовта [Текст] / В.І. Сергійчук. - К., 1993. - 71 с.

Ричка, В.М. Знаки влади: організація та форми репрезентації верховної влади у Київській Русі [Текст] / В.М. Ричка // Український історичний журнал (УІЖ). - Київ: Діз-продукт, 2009. - №1. - С. 67-83.

⁹ Гай-Нижник П.П. З історії створення Державного Герба та Печатки Української Держави Павла Скоропадського [Текст] / П.П. Гай-Нижник // Архіви України. - 2001. - №6. - С.104 - 108.

Я. Іщенко¹ та ін. Цікавий та корисний матеріал з даної теми, викладений у зручній і стислій формі міститься в роботі М.З. Бердута².

Отже, наведені дані дають змогу зробити висновок, що на сьогоднішній день тема «національна та державна символіка України» досить добре забезпечена як загальною, так і спеціальною літературою. Кількість публікацій з даної теми продовжує зростати і в ХХІ сторіччі.

Іщенко, Я.О. Зображення гербів, їх окремих елементів, емблем та символів на перших знаках державних грошей України 1917 - 1918 рр. [Текст] / Я.О. Іщенко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. - К.: Інститут історії України НАН України, 2000. - № 4. - С. 300 - 307.

² Бердута. М.З. З історії національної і державної символіки України [Текст] / М.З. Бердута // Методичний вісник історичного факультету. - Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. - № 6. - С. 85 - 96.

РОЗДІЛ І. ПОХОДЖЕННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ СИМВОЛУ ТРИЗУБА

Гене́за національних символів, знаків та гербів зазвичай здійснюється протягом багатьох століть, завдяки чому символіка тісно вплітається в свідомість народу, формується певна традиція, що має зв'язок із національним та державним життям, почуттям єдності народу. Основною функцією будь-якого символу є інтеграція індивідуальної свідомості в єдиний змістовий простір культури¹, до того ж державний символ виконує роль інструменту самоідентифікації політичної нації на міжнародній арені, отже наявність визнаних державних символів є однією з ознак суверенітету держави.

Незважаючи на значний ступінь розвитку наукових напрямків, що займаються вивченням символів, знаків та знакових систем (наприклад: геральдика, семіотика та її підрозділ семантика) сучасне гуманітарне знання часто не проводить чіткої межі між такими поняттями як «символ», «знак» та «образ». Ці поняття багато в чому взаємопов'язані, що й не дивно, адже символи й знаки мають дуалістичну природу, так тризуб, являючи собою графічний знак, в той же час наділяється певним символічним значенням. Незважаючи на відсутність загальноприйнятої концепції, щодо семантики тризуба, він виступає в якості одного з основних елементів сучасної державної символіки України.

Згідно з Конституцією України (Ст. 20): «Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України)»². Варто зазначити, що наразі в Україні не існує великого Державного Герба, адже жоден з проєктів так і не було затверджено.

¹ Аверинцев, С.С. София-Логос. Словарь [Текст] / С.С. Аверинцев. - К.: Дух і Літера, 2001. - С. 155 - 161.

² Конституція України [Текст]. -Х.: Одиссей. 2006. - С. 7.

Природно, що державна символіка зазнає частих змін, зумовлених змінами державного ладу, революціями та іншими політичними причинами, але, як правило символіка держави в тій чи іншій мірі спирається на національну символіку, освячену історичною традицією. Найдавнішим гербом на території України, котрий виконував функції державного знаку, був так званий тризуб, відомий і дуже поширений у X - XIII ст. на території Київської Русі.

У працях більшості сучасних дослідників, значна кількість яких має науково-популярний характер чітко простежується тенденція до штучного подовження культурної традиції функціонування тризуба як сакрального символу і знаку влади на українських теренах (деякі науковці пов'язують витoki традиції використання тризуба зі знайденими на території України наскельними малюнками, датованими IV - III тис. до н. е., котрі відносять до трипільської культури)¹.

Ще одним прикладом такого підходу є праця В.І. Сергійчука, в якій генеза тризуба в якості українського національного символу ілюструється такими фактами як, наприклад, присутність на монетах боспорських царів: Котіса (123 - 131 pp.), Ріміталка (131 - 153 pp.) та Ріскупоріда (239 - 261 pp.), датованих II - III ст., фігури, що графічно нагадує тризуб і вірогідно виконувала функцію іменного царського знака².

Як свідчать археологічні знахідки³, боспорські царі дійсно використовували тамгоподібні сарматські знаки, що графічно нагадують окреслення тризуба, але генетичну спорідненість даних знаків (котрі являють собою продукт греко-варварської культури) з давньоруською традицією, в рамках якої й було витворено графічний варіант сучасного герба України, довести неможливо.

Використання тризуба в якості певного сакрального символу властиве багатьом культурам, генетична спорідненість яких або зовсім відсутня, або не може бути ґрунтовно проаналізована. Про його особливе значення свідчить той факт, що з тризубом традиційно зображувались такі шановані божества, як грецький Посейдон,

¹ Бабак. І. Історичне значення тризуба як символу України [Текст] / І. Бабак // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. - К.: УНІСЕРВ. 2008. - № 27. - С. 127 - 129.

² Сергійчук, В.І. Національна символіка України [Текст] / В.І. Сергійчук, Л.В. Демчишин. - К.: Веселка, 1992. - С. 6.

³ Баукова, А. Пам'ятки з сарматськими знаками з розкопок 1947 р. у Керчі [Текст] / А. Баукова // Археологічні дослідження Львівського університету. - Львів, 2009. - № 12 - С. 155 - 163.

римський Нептун, скіфський Тагімасад, індійський Шива¹, тощо.

З початком процесу розпаду роду у слов'ян та виділення з нього общин і сімей, родові емблеми перетворюються спочатку в сімейні, а згодом і в особисті. З переходом давньоруського суспільства до феодального ладу, закріпленням права приватної власності система символічних знаків набуває значного поширення, адже такі знаки починають виконувати не лише сакральні але й практичні функції².

Особливими позначками в цей час починає користуватись не лише феодальна верхівка, а й ремісники та купці. Останні, наприклад, щоб відрізнити свій крам від краму інших купців, ставили торговельні знаки (тавра) на свою продукцію. Ними користувались ювеліри для означення виготовлених прикрас, гончарі, живописці, зодчі та інші ремісники. Паралельно цей процес розвивався і в середовищі сільського населення, яке починає використовувати знаки власності для таврування худоби, різних знарядь праці, бортних дерев, звіриних шкір, тощо. Ці знаки у вигляді «рубевжів», «курячих лап», «коліс», «вил» можна побачити на багатьох пам'ятках матеріальної культури слов'янських народів³.

Археологічні знахідки з Перещепинського городища на Полтавщині та Мартенівського на Київщині, що датуються VI - VIII ст. засвідчують, що задовго до Рюриковичів символи подібні до княжого тризубу використовувались на території Центральної України родовими старійшинами чи племінними вождями в якості особистих знаків (згідно з популярною теорією, особиста печатка з тамгоподібним зображенням, знайдена серед поясних підвісок Перещепинського скарбу належала володарю Великої Булгарії Кубрату)⁴.

Перша літописна згадка про давньоруські символи датується X століттям: за свідченням «Повісті минулих літ», послі київського князя Ігоря (912 - 945 рр.) при укладенні договору з візантійцями мали свої печатки (з відповідними символами), що

¹ Похлебкин, В.В. Словарь международной символики и эмблематики [Текст] / В.В. Похлебкин. - М: Между- нар. отношения. 2001. - С. 445.

² Тесля, А. А. История законодательства о праве поземельной собственности в России с IX по начало XX века [Электронный ресурс] / А.А. Тесля. - Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z486jpage_17.html.

³ Сергійчук, В.І. Національна символіка України - С. 5

⁴ Славянская энциклопедия. Киевская Русь - Московия [Текст]. В 2 т. / Авт. сост. В.В. Богуславский. - Т. 2 (Н - Я) - М.: Олма-Пресс. 2005. - С. 130 - 1.31.

служувало підставою посольських повноважень¹. В іншому місці «Повісті» згадується, що княгиня Ольга розставляла князівські «знамянья» по всій землі Київській до самого Новгорода².

Звичайно, робити будь-які висновки, що до характеру даних знаків, на основі лише однієї літописної згадки недоцільно³. Але в умовах відсутності розвинутої писемності, впроваджений Ольгою порядок збирання данини, створення нею безпосередньо пов'язаних з Києвом адміністративно-фінансових і судових осередків на місцях - погостів, виділення доменіальних князівських володінь, потребували фіксації граничних меж князівського господарства, для означення яких, вірогідно, й застосовувались згадані у контексті літописної оповіді 947 р. «знамянья» (але тут варто зазначити, що дане літописне свідoctво, може бути сучасним літописцю явищем і не відображати реальної суспільної практики середини X ст.)⁴.

Застосування умовного знаку в якості символу князівської власності безперечно потребувало наявності стабільного родового знаку. Варто зазначити, що деякі сучасні науковці, на основі археологічних знахідок, дійшли до висновку, що поява зображень так званих «знаків Рюриковичів», зокрема на металевих трапецієвидних підвісках⁵ відноситься ще до часів правління князів Олега та Ігоря, а джерела звичаю їх використання гіпотетично виявляються у скандинавському середовищі⁵.

Перше зображення тризубу в якості великокнязівського знаку відоме з печатки Святослава Ігоревича (942 - 972), на котрій чітко вирізняється князівський знак у вигляді літери «Ш»⁶. Князівський знак Київської Русі був добре відомий і за її межами. Згідно з даними відомого болгарського рукопису «Хроніка Манасії» (XIV

¹ Повесть Временных лет [Текст]. В 2 ч. - 4.1.: Текст и перевод / Отв. ред. В.П. Адрианова-Перетц. Д.С. Лихачев, Б.А. Романов. - М.-Л.: Издательство АН СССР, 1950. - С. 35.

² Там само. - С. 43.

³ Ричка, В.М. «Знамянья» княгини Ольги [Текст] / В.М. Ричка // RUTHENICA. - К.: Інститут історії України НАНУ. 2008. - №7.-С. 188.

⁴ Молчанов. А. А. Подвески со знаками Рюриковичей и происхождение древнерусской буллы [Текст] / А.А. Молчанов // Вспомогательные исторические дисциплины. - Л.: Наука, 1976. - Т. VII. - С. 71.

⁵ Молчанов, А. А. Верительные знаки киевских князей и древнескандинавские jarategnir [Текст] / А. А. Молчанов // X Всесоюзная конференция по изучению истории, экономики, литературы и языка Скандинавских стран и Финляндии. - М.. 1986. - С. 184 - 186.

⁶ Бердута. М.З. З історії національної і державної символіки України [Текст] / М. З. Бердута // Методичний вісник історичного факультету. - Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2007. - № 6. - С. 86.

ст.), київський князь Святослав увінчував триzubом ратища своїх знамен¹.

Отже, знак триzubа був досить поширений у княжу добу (X - XIII ст.) його зображення було знайдено на різноманітних предметах, в різних матеріалах і в різних графічних різновидах, при чому форма триzubа в більшості випадків така характерна, що неможна заперечувати той факт, що зображення, котрі містяться на даних пам'ятках мають характер емблематичного знаку одного типу (див. додаток І). Зображення триzubа вживалось на монетах, будівельній цеглі, кахлях, посуді, зброї, дукачах, ювелірних виробах, перстнях, печатках, пломбах, в орнаменті книжкових мініатюр¹. Найбільшу кількість, якісно виконаних взірців даного знака було знайдено на давньоруських монетах, яким дослідники традиційно приділяють велику увагу, адже нумізматичні емблеми зазвичай пов'язуються науковцями з державною символікою, що репрезентує державне утворення на міжнародній арені.

Найбільш відомий варіант триzubу було викарбовано на золотих та срібних монетах великого князя київського Володимира Святославича (980 - 1015 рр.). У карбуванні цих монет, судячи зі складу знайдених скарбів та еволюції монетного типу існувала невелика перерва на межі X й XI ст. Спершу карбувались золоті монети - так звані златники і срібні, котрі прийнято називати сріб- никами. На обох типах монет містилось зображення Ісуса Христа на одній стороні, та князя, над плечем котрого знаходиться невеликий родовий знак у формі триzubа - на іншій. Напис навколо портрета (легенда) мав дві формули: 1) «Владимир, а се его злато» для золотих монет та «Владимир, а се его сребро» - для срібних; 2) «Владимир на столе» (тобто на престолі) - для тих та інших. На сьогоднішній день науці відомо всього одинадцять золотих монет князя Володимира. Перший відомий златник було викуплено в 1796 р. представником російської адміністрації Г. Бунге у козака, котрий за його словами отримав його в подарунок від матері. В 1815 р. київський колекціонер Могиланський придбав монету у Бунге, але згодом монету було втрачено (вона стала відомою серед колекціонерів лише за гіпсовим зліпком)³.

¹ Січинський, В. Триzub і прапор України [Текст] / В Січинський. - Вінніпег, 1953. - С. 8.

² Сотникова. М.П. Тысячелетие древнейших монет России. Сводный каталог русских монет X - XI веков [Текст] / М.П. Сотникова. И.Г. Спасский. - Л.: Искусство, 1983. -С. 60.

³ Спасский, И.Г. Русская монетная система [Текст] / И.Г. Спасский. - Л.: Издательство Государственного Эрмитажа,

В нумізматичній літературі неодноразово висловлювалась думка, що початок карбування на Русі власної монети (златників та срібників) був зумовлений не стільки економічними потребами (адже грошовий обіг на території Русі, за умов відсутності власних джерел монетного металу, забезпечувався візантійськими, арабськими та західноєвропейськими монетами), скільки прагненням до політичної декларації суверенітету і значущості Київської Держави¹. Хоча, не можна ігнорувати той факт, що всі відомі екземпляри златників були знайдені в складі скарбів разом з іншими тогочасними монетами і мають сліди знаходження в обігу, а отже дані монети не були ритуальними, подарунковими чи нагородними. Так чи інакше, використання на цих монетах символу тризуба безперечно не є випадковим актом і має непересічне значення.

Характерним є той факт, що на відміну від композиційно однотипних златників, виготовлених за зразком візантійських солідів імператорів Василя II і Костянтина VIII, традиційна композиція срібника (зображення князя на аверсі, образ Христа на реверсі) змінюється в XI ст., коли зображення Христа було замінено на родовий знак Рюриковичів, котрий фактично виконував функції державного герба чи печатки (іншу сторону монети було повністю відведено портрету князя).

Зображення тризуба також зафіксовано на цеглі, знайденій під час розкопок Десятинної церкви в Києві² та на плитах Успенського собору у Володимирі-Волинському³. Природно, що на цеглах зображення тризуба набуває дещо відмінного характеру, відповідно до матеріалу та техніки виготовлення. Дані фактори спричиняють значний ступінь схематизації знаку, внаслідок чого характер його обрисів суттєво спрощується⁴.

Найдавніший знак тризуба, закарбований на пласкій цеглі-плінфі було знайдено російським археологом чеського походження Вікентієм Хвойко під час розкопок 1907 року в садибі лікаря Г. Петровського на Старокиївській горі в Києві⁵.

1962.-С. 31.

¹ Спасский, И.Г. Русская монетная система. - С. 35.

² Грушевський, М.С. Ілюстрована історія України [Текст] / М.С. Грушевський. - Київ-Відень: Дніпросоюз, 1921.-С. 81.

³ Січинський, В. Тризуб і прапор України. - С. 15 - 16.

⁴ Хвойка, В.В. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена (с комментариями и иллюстрациями) [Текст] / В.В. Хвойка. - К.: Наукова думка, 2008. - С. 138.

⁵ Січинський, В. Тризуб і прапор України. - С. 14.

Рештки будівлі, серед яких був знайдений даний артефакт датують приблизно X ст. Деякі науковці ідентифікують дану будівлю як княжу палату, що була зведена раніше від Десятинної церкви (986 - 996 рр.), про що свідчить характер залишків поверхневої будівлі.

Даний взірець зберігає всі найважливіші елементи графічної форми тризубів, аналогічні до зображень на монетах, не виключаючи і складного плетива, де перетинаються завитки зубів у долішній «грушці» (див. додаток 2.1, С. 65). Дана знахідка збурила на початку XX століття нову хвилю наукових дискусій, що не припиняються й сьогодні. Відомий тогочасний київський історик Карл Болсуновський навіть охрестив даний знак з його вибагливим плетивом «нумізматичним Сфінксом»¹.

Форма даного знака вказує на те, що знаки на інших подібних знахідках не являють собою певного аналогу виробничого тавра майстрів, що виробляли цеглу, а є саме княжими чи державними, тим більше, що дані зображення зустрічаються на цеглі будівель, заснованих князями.

В 1920-х - 30-х рр. було знайдено п'ять інших взірців цегли з зображенням тризуба. До них належать знахідки на київських цеглах Десятинної церкви, що були вперше опубліковані М. Міллером (додатки 2.2, 2.3, С. 65), на цеглах Федорівського монастиря та Спасо-Преображенської кафедральної церкви в Чернігові (сер. XI ст.)². При чому, якщо знаки з Десятинної церкви свідчать про подальше спрощення форми, то знак з Федорівського монастиря, в фігурі якого міститься два хреста (додаток 2.4) відноситься швидше за все до XII - XIII ст., про що свідчать й інші пам'ятки, зокрема, нумізматичні.

Знаки Рюриковичів зустрічаються і на металевих відзнаках та ювелірних виробках (так званих трапецієвидних підвісках чи привісках), котрі були знайдені під час археологічних розкопок не тільки в Києві та його околицях, а й у Новгороді³.

Різними дослідниками здійснювались спроби з виокремлення символу тризуба в орнаментальних мотивах заставок різноманітних рукописів (наприклад, В.

¹ Болсуновский. К.В. Родовой знак Рюриковичей. Великих князей Киевских: Герб, исследование, предназначенное к чтению на 14 археологическом съезде в г. Чернигове [Текст] / К.В. Болсуновский - К.: Тип. Кульжен- ко. 1908.-С. 1.

² Міллер, М. Матеріали до питання про тризуб [Текст] / М. Міллер // Рід та знамено. - Франкфурт. 1947. - Ч. 1. -С. 15-20.

³ Седова, М.В. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X - XV вв.) [Текст] / М.В. Седова. - М.: Наука, 1981. - С. 36.

Січинський, вивчаючи такі рукописи, зокрема «Псалтирі» XIII - XIV ст. побачив у плетиві їх орнаментів обриси тризубів)¹. Оцінити правомірність таких спостережень досить складно, але з огляду на значне розповсюдження даних знаків на предметах матеріальної культури, гіпотетично можна припустити, що автори книжкових мініатюр означеного періоду могли вплітати в орнамент фігури тризубів (можливо, не як емблему чи герб, а просто - як відомий та уживаний мотив).

Після смерті Володимира Святославича знаки тризуба ще довгий час зберігаються на монетах великого князя Святополка I Окаянного (1015 - 1019 рр.)², Ярослава Мудрого (1019 - 1054 рр.) і навіть Тмутараканського князя Мстислава Хороброго³. Отже, в тризубах нащадків Володимира Великого найголовніші елементи первісного Володимирового знака, в основному, зберігались, але при цьому можна констатувати, що всі інші знаки, за винятком першого, проходять певну еволюцію в бік стилізації та схематизації⁴.

Цікавим є той факт, що син Ярослава Мудрого - Ізяслав Ярославич (1054 - 1078 рр.) та його спадкоємці - туровський князь Ярополк (помер 1087 р.), великий київський князь Святополк (1093 - 1113 рр.), переяславський і київський великий князь Всеволод Ярославич (1078 - 1093 рр.), чернігівські князі Олег Гориславич (помер 1115 р.), Всеволод Ольгович (помер 1146 р.), Микола Давидович (помер після 1152 р.), галицький князь Лев Данилович (1264 - 1301) використовували знак влади у вигляді двозуба (в якому, однак, постійно зберігалась первісна - Володимирова основа).

Попри це, великий князь київський Володимир Мономах (1113-1125 рр.) перейняв собі знак тризуба Володимира Святославовича. Подібний знак мав на своїй печатці удільний князь Данило Дмитрович (перша половина XIV ст.), який був родоначальником князів Острозьких⁵. Отже, зображення тризуба було поширене на всіх землях Русі протягом багатьох століть.

У період феодального роздроблення Київської Русі, коли кожен князь на-

¹ Січинський. В. Тризуб і прапор України. - С. 21.

² Сотникова. М.П. Тысячелетие древнейших монет России. - С. 180.

³ Сотникова. М.П. Там само. - С. 196.

⁴ Ричка, В.М. Знаки влади: організація та форми репрезентації верховної влади у Київській Русі [Текст] / В.М. Ричка // Український історичний журнал (УІЖ). - Київ: Дієз-продукт, 2009. - №1. - С. 75.

⁵ Сергійчук, В.І. Національна символіка України. - С. 11.

магався бути незалежним від великокняжого престолу, починає масово розвиватись регіональна символіка, а тризуб поступово витісняється з ужитку. Дана тенденція вбачається цілком природною, адже кожен князь прагнув самостійно входити в дипломатичні зносини з іншими князівствами та державами, для чого мусив використовувати власну печатку (котра зазвичай містила зображення іменного герба). Вже сини Володимира Мономаха використовують на своїх печатках образи святих, зокрема архангела Михаїла. Таким чином, на зміну тризубу приходять: на Київській землі - зображення архангела (архистратига) Михаїла, а на західноукраїнських - лева, що дереться на скелю¹.

Тризуб, звичайно, не був офіційним гербом Київської Русі в сучасному розумінні. На думку І.П. Крип'якевича справжні герби вперше зустрічаються на західноукраїнських землях у XIV столітті. Саме тоді гербові відзнаки стали загальноновживаними. Окремі феодальні родини вживали тризуб як своє династичне знамено до XV ст., але вже з XII ст. його почав замінювати герб з зображенням архангела Михаїла. Свої гербові зображення дістають міста. Приблизно в цей час з'являється герб Галицької держави - лев.

Новий етап в історії побутування тризуба на теренах України, тепер вже в якості державної емблеми, починається за часів новітньої історії, а саме - на початку XX ст., і пов'язаний з революційними подіями 1917 року і прийняттям державної символіки УНР. Тому в контексті даного дослідження доцільно детальніше розглянути герботворчість Центральної Ради.

Особливо цінним джерелом в даному випадку виступають, зокрема статті М.С. Грушевського, опубліковані в газеті «Народна воля», в котрих досить детально описується розвиток подій, пов'язаних з прийняттям символіки, а також викладається особиста позиція автора в цьому питанні, як особи, яка знаходилась в центрі означених подій².

У першій своїй статті з цього приводу, котра з'явилася через півроку після створення центральної ради, автор зазначав, що питання про те, яке саме зображення

¹ Державна символіка України [Текст] / В.Ф. Панібудьласка, А. А. Коваленко, А.М. Тугай та ін. - К.: Довіра, 2004. - С. 56.

² Крип'якевич, І.П. До питання про герб Львова [Текст] / І.П. Крип'якевич // Архіви України. - 1968. - №1. - С. 44-45.

мусить вважатися гербом України не таке просте, «... бо загально признаного, постійного державного герба України не було. Були різні знаки, які більш-менш підходять під це поняття Далі Грушевський висловив думку, що право вважатися український гербом мали, по-перше, «гарно стилізований геральдичний знак неявного значення» (тобто тризуб з монет Київської держави), по-друге - київський герб, в тому вигляді, як він був зображений на печатках київського магістрату XVII - XVIII ст. (лук або арбалет) і, по-третє, традиційна фігура козака з мушкетом і шаблею, як герб козацького війська.

Слід зауважити, що Грушевський не вважав доцільним, розглядати в якості можливого державного герба герб міста Львова, чи новіший герб Києва (з фігурою архистратига Михаїла). Таким чином, якоїсь певної думки щодо переваг того або іншого гербового зображення на осінь 1917 р. у нього ще не було.

Після видання Центральною Радою III Універсалу, що проголосив 20 листопада 1917 року Українську Народну Республіку, питання про національний герб постало з усією гостротою. Тоді ж за ініціативою Генерального Секретаріату народної освіти в Києві відбулася спеціальна нарада з приводу цієї проблеми за участі спеціалістів з геральдики, українського мистецтва й старовини¹.

Про хід обговорення питання, логіку його учасників і зроблені висновки дає уявлення друга стаття Грушевського. У ній зазначено, що всі присутні заперечили належність до української історичної традиції геральдичну фігуру «архистратига Михаїла» з київського дореволюційного герба². Хоча були висловлювання на користь «козака з мушкетом», М.Грушевський обстоював думку (і знайшов підтримку), що «цьому гербу належить дати перше й найважливіше місце між старшими, традиційними символами української державності, але на знак нової України він не годиться». Оскільки за часів Центральної ради йшлося не про відродження Гетьманщини, а про створення нової державності, то голова комісії вважав, що

¹ Грушевський, М.С. Про гербові знаки України [Текст] / М.С. Грушевський // Народна воля. - К., - 1917. - 3 вер. - С. 4.

² Гломозда, К. Українська національна символіка: походження, традиції, доля [Текст] / К. Гломозда, О. Павловський // Українська національна символіка: походження, традиції, доля. - К.: Інститут історії АН УРСР, 1989. - №12. - С. 5.

емблема нової держави теж має бути новою¹.

Комісія розглянула кілька проектів нових гербів. Один з них під впливом герба США передбачав розмістити золоті зірки на синьому тлі за числом «земель» у складі УНР, другий - золоті літери «У.Н.Р.» на синьому полі (під впливом тодішнього герба Франції). Ці проекти були відкинуті, бо проти введення у герб літер протестували фахівці з геральдики.

Особисто М.С. Грушевський пропонував на роль герба «як символ творчої мирної праці, золотий плуг на синім тлі» , посилаючись при цьому на зразок герба Ліберії. Навколо плуга він пропонував розташувати півколом всі основні українські історичні герби (знак Київської держави Володимира Великого, герб Галицько-Волинського князівства і герб Гетьманщини). Знизу, під плугом, мали міститись герби Києва (лук) і Львова, як двох найважливіших культурних центрів України, угорі - голуб з оливковою гілкою, в якості можливих щитоносців ним були запропоновані жінка з серпом і робітник з молотом, як символ трудящого народу (див. додаток 3.4, С. 66). Незважаючи на авторитет М.С. Грушевського, це його побажання залишилося нереалізованим².

Комісія не виробила якоїсь певної думки, і розв'язання проблеми було знайдено не стільки завдяки її діяльності, оскільки завдяки поштовху ззовні. У грудні 1917 року було випущено перші банківські білети УНР і поштові марки, на яких уже фігурувало зображення тризуба³. 18 січня 1918 року Мала рада затвердила підготовлений Морською радою проект військово-морського прапора з таким же символом. Так тризуб заздалегідь посів місце тимчасової державної відзнаки, що, певне, справило вирішальний вплив на остаточний вибір державного символу⁴.

Після проголошення 22 січня 1918 р. IV універсалом Центральної Ради самостійності України питання про герб вимагало негайного вирішення. Але українсько-більшовицька війна не давала змоги проведення конкурсу, чи принаймні

¹ Грушевський, М.С. Державний герб України [Текст] / М.С. Грушевський // Народна воля. - К., - 1917. - 12 лист. - С. 5.

² Грушевський, М.С. Державний герб. - С. 6.

³ Якимович, Б. До питання про українську національну символіку [Текст] / Б. Якимович // Пам'ятки України. - К., - 1989. - №3. - С. 47.

⁴ Гломозда, К.Ю. Історичні гербові відзнаки та прапорів барви України [Текст] / К.Ю. Гломозда, Д.Б. Янєвський // УІЖ. - К.: Наукова думка. 1990. - № 4. - С. 51.

ширшого обговорення, а сама Центральна Рада, провівши останнє засідання в Києві 7 лютого, була змушена покинута місто й переїхати спочатку до Житомира, потім до Сарн і нарешті - до Коростеня. Саме в Коростені 25 (12 ст. ст.) лютого 1918 р. на засіданні Малої Ради було ухвалено прийняти гербом УНР «знак Київської Держави часів Володимира Святого»¹.

Принагідно необхідно зазначити, що на цьому ж засіданні було прийнято й закон про запровадження в УНР нового (григоріанського) календаря з 16 лютого (вважаючи його 1 березня). Описуючи дану подію, Д.І. Дорошенко повідомляв, що першогоберезня було прийнято закон про нову монетну систему (запроваджено гривню), а далі зазначав, що: «Тоді ж було ухвалено й герб Української Народної Республіки»², що вірогідно й призвело до низки помилок в інших публікаціях, в яких дату прийняття герба також почали вказувати як 1 березня.

Основною причиною вибору саме Володимирового варіанта тризуба в якості державного герба, звісно, була потреба підкреслити спадковість України від Київської Русі та ідея соборності українських земель, які саме за правління Володимира Великого були об'єднані в єдине потужне державне утворення³. Цю подію Грушевський прокоментував ще в одній статті, в котрій фактично визнав, що в якості державного герба, чи не вперше в історії було прийнято знак невідомого значення .

Робота над гербом продовжилась в Києві після вигнання з нього на початку березня більшовиків. Мала Рада повернулась до столиці 9 березня. Близько 12 березня Грушевський доручив розробити проекти малюнків герба та печатки відомому тогочасному графіку й архітектору В.Г. Кричевському, з яким здавна мав дружні стосунки (Кричевський брав участь в оформленні «Ілюстрованої історії України»)⁴.

22 березня 1918 р. Мала рада затвердила розроблені В.Г. Кричевським великий і малий герби та відповідні печатки. Обидві відзнаки являли собою тризуб, оточений вінком з листя, який мав символізувати, судячи з опису грошових знаків, «багатство

¹ Закон про державний герб України [Текст] // Вісник Ради Народних Міністрів УНР. - Житомир, 1918. - № 15. - 5 квіт. - С. 1.

² Дорошенко, Д.І. Історія України 1917- 1923 рр. [Текст]. В 2т. / Д.І. Дорошенко. -Т. 1. Доба Центральної Ради. - Ужгород, 1932.-С. 330-331.

³ Грушевський, М.С. Український державний герб [Текст] / М.С. Грушевський // Народна воля. - Житомир, 1918.-№ 19.-28 (15) лют.-С. 1.

⁴ Малаков, Д. Кричевські в Києві [Текст] / Д. Малаков // Родовід. - №. 15. - 1997. - С. 72.

краю»¹. Інформація про затвердження даних гербів та печаток, разом з їх малюнками була опублікована в новій редакції «Ілюстрованої історії України»², котра дописувалась Грушевським по гарячих слідах.

Проте, в даному випадку не зовсім зрозуміло, в чому ж полягала різниця між «великим» і «малим» гербами. Складається враження, що В. Кричевський подав два різні варіанти ескізів герба, однак замість того, щоб обрати один з них, вирішили прийняти обидва. Недоліками цих гербів була також надмірна орнаментальна графічна манера, відсутність щита та виконання лише у чорно- білій подачі. Схоже, що герби й печатки приймалися в «робочому порядку», без особливого обговорення й без ухвалення окремого закону (див. додатки 3.1,3.2, С. 66).

Після розпуску 29 квітня 1918 р. Центральної Ради і встановлення Гетьманату В. Модзалевський і Г. Нарбут починають добиватися відміни затверджених гербів і печаток УНР, критикуючи їх за незадовільний естетичний вигляд та невідповідність геральдичним нормам³. Однак, попри існування даної ініціативи, прийнятий ЦР герб фактично продовжував функціонувати й у період гетьманської Української Держави.

Варто також зазначити, що ініціатива зміни герба походила зовсім не від Павла Скоропадського, й не була пов'язана з якимись політичними мотивами, а спричинена виключно негеральдичним характером герба УНР, виконаного В. Кричевським. Розробка нових проектів герба під керівництвом Г. Нарбута так і не була завершена й не отримала офіційного затвердження, хоча його проект печатки (центральною геральдичною фігурою якої був козак з мушкетом) й функціонував у різних сферах⁴. Символіку із знаком тризуба (на кокардах) використовували також бійці УГА (Української Галицької Армії) під час польсько-української війни 1918 - 1920 років. Для УГА навіть було засновано орден «Золотий тризуб» чотирьох ступенів. У дещо видозміненому вигляді тризуб протягом певного часу існував і в ЧУГА (Червоній

¹ Гречило, А. Проект герба та печатки Української держави Павла Скоропадського [Текст] / А. Гречило // Український археографічний щорічник. - К., 2007. - № 12. - С. 100.

² Грушевський, М.С. Ілюстрована історія України. - С. 560 - 561.

³ Модзалевський, В. До питання про державний герб України [Текст] / В. Модзалевський, Г. Нарбут. // Наше минуле. - 1918. - 4. 1. - С. 119 - 128.

⁴ Гай-Нижник П.П. З історії створення Державного Герба та Печатки Української Держави Павла Скоропадського [Текст] / П.П. Гай-Нижник // Архіви України. - 2001. - №6. - С. 108.

Українській Галицькій Армії)¹.

Великий і малий герби 1918 року стали першим втіленням ідеї дуалізму українського державного герба, яка згодом набула свого розвитку. Так, наприкінці 30-х рр. XX ст. відомий український геральдист Микола Битинський на замовлення Уряду УНР в екзилі розробив проект державних відзнак України, серед них: великого, середнього й малого державних гербів². Лейтмотивом цієї праці - справжнього шедевра українського геральдичного мистецтва стала соборність українських земель, що на час створення проектів перебували в складі різних державних утворень: Чеської Республіки, Другої Речі Посполитої, Румунського королівства, СРСР. Проекти М. Битинського здобули суспільне визнання й прихильність. Вони є визначною пам'яткою української геральдичної культури та політичної історії.

Символіку із зображенням тризуба в 20-х - 40-х роках XX століття використовували різні політичні угруповання Західної України. Зокрема, з певною відмінністю і Організація Українських Націоналістів. В якості державного герба тризуб було визнано 15 березня 1939 року Сеймом Карпатської України, що проголосив самостійність цього регіону³.

З початком «перебудови», розпочатої Комуністичною партією, питання пов'язані з національною символікою починають широко обговорюватись на всіх рівнях українського суспільства - від неформальних груп, до комісії Верховної Ради УРСР. Відгомін цих запальних дискусій, під час яких висловлювались тези, як про впровадження традиційних українських символів⁴, так і про збереження радянської символіки УРСР, зберігся на шпальтах багатьох періодичних видань⁵.

Нову сторінку в історії геральдичного знака тризуба відкрила, ухвалена 19 лютого 1992 року Верховною Радою України постанова «Про Державний Герб України», згідно з якою було вирішено: «Затвердити тризуб як малий герб України,

¹ Кучерук. О. Микола Битинський - геральдист, історик, митець [Текст] / О. Кучерук // Український археографічний щорічник. - К., 2006. - № 11. - С. 405 - 406.

² Вегеш, М.М. Карпатська Україна в 1938 - 1939 рр.: деякі аспекти соціально-економічного й політичного розвитку [Текст] / М.М. Вегеш, В.Є. Задорожний // УІЖ. - К.: Наукова думка, 1995. - № 2. - С. 49.

³ Сергійчук. В.І. Доля української національної символіки [Текст] / В.І. Сергійчук. - К.: Знання. 1990. - С. 9.

⁴ Сергійчук. В.І. Символіка суверенності - синьо-жовта [Текст] / В.І. Сергійчук. - К., 1993. - 71 с.

⁵ Ткаченко, В. Національна символіка в контексті історії України [Текст] / В. Ткаченко // Голос України. - 1991. - № 107 (5 черв.). - С. 12 - 13. № 108 (6 черв.). - С. 15, № 110 (8 черв.). - С. 11.

важаючи його головним елементом великого герба України»¹. Ця ухвала найвищого законодавчого органу засвідчила не лише історичну вагу геральдичної і мистецької традиції, але також реалізоване в гострій політичній боротьбі прагнення національно-державницьких сил забезпечити правову і політичну спадкоємність різних форм української державності².

На виконання постанови Верховної Ради «Про державні символи України» від 3 вересня 1996 р. і постанови Кабінету Міністрів України від 2 листопада 1996 р. «Про проведення конкурсу на кращий ескіз великого Державного Герба України і кращий текст Державного Гімну України» була спеціально створена Державна комісія з підготовки та проведення конкурсу на кращий ескіз великого Державного Герба України. 11 червня 1997 р. даною комісією було схвалено проект, підготовлений авторським колективом у складі М.Ф. Дмитрієнка, О.А. Івахненка, В.С. Мітченка та Ю.К. Савчука. (15 липня 2009 року Кабінет Міністрів України затвердив нову редакцію даного проекту). Не вдаючись у подробиці більш ніж семирічного процесу створення й графічного вдосконалення проекту великого Державного Герба України, доцільно викласти бодай провідні положення його концепції³.

В якості основних елементів головного символу країни було обрано ті, що відображають шлях нашої державності й водночас відповідають канонам світової геральдики та правовим нормам. Зокрема, відповідно до вимог Конституції України, в центрі композиції автори розмістили малий Державний Герб України. Козакові з мушкетом і золотому левові було відведено почесну роль щитотримачів. Вінець княжої доби у поєднанні з Тризубом вказує на історичні витоки української держави - Київську Русь. Навет великого Державного герба України має вигляд рослинного орнаменту, стилізованого в дусі українського бароко, і виконує функцію єднальної ланки між клейнодом і щитом.

Нажаль, попри чисельні спроби, великий Державний Герб України досі не

¹ Постанова Верховної Ради України «Про Державні символи України» [Текст] // ВВР. - К., 1996. - № 45. - С. 241.

² Постанова Верховної Ради України «Про Державний Герб України» [Текст] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - К., 1992. - № 40. - С. 592.

⁴ Постанова Кабінету Міністрів України «Про проведення конкурсу на кращий ескіз великого Державного Герба України і кращий текст Державного Гімну України» [Електронний документ]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1328-96-%EF>.

затверджено¹. Серед спеціалістів з геральдики досі продовжується дискусія з приводу недоліків та переваг даного проекту.

Проблематика, пов'язана з походженням та значенням тризуба досліджувалась багатьма вченими протягом досить довгого часу. Питання про походження тризуба не втрачає своєї актуальності й зараз. На сьогоднішній день існує понад 40 версій, що пояснюють походження та значення тризуба. Тому природно з'являється потреба у створенні класифікації основних підходів до розв'язання даної проблеми, з метою їх порівняння та критичного аналізу².

Варто зауважити, що тезу про те, що тризуб є знаком державності Рюриковичів вперше висунув відомий російський історик Н.М. Карамзін. Він же увів до вжитку й сам термін «тризуб» (рос. «трёzubец»).

Класифікацію значень тризуба було започатковано бароном М.А. Таубе ще на початку ХХ сторіччя³. Цю класифікацію було суттєво доповнено і вдосконалено дослідниками: М. Андрусом в 1940-х рр. та В. Січинським - в 1950-х⁴. Розгорнуту класифікацію, доповнену сучасними оцінками тризуба подає в своїй праці дослідник О.А. Братко-Кутинський В загальних рисах дана класифікація виглядає наступним чином:

- 1) Тризуб символізує державну владу і є: а) знаком державності Рюриковичів (Н.М. Карамзін, 1815 р., І.М. Снегирьов, Б.А. Рибак, 1940 р.); б) навішам візантійського скіпетра - «диканкієм» (О.С. Уваров); в) скіпетром скіфських царів (Д. Самоквасов, 1894 р.); зображенням корони (Вільчинський, 1908 р);
- 2) Тризуб є християнською церковною емблемою, а саме: а) трикирієм (О.Ф. Воейков, 1816 р., С. Шадур, 1836 р., І. Сахаров, 1842 р., Й. Рейхель 1842 р.); б) лабарумом (Волошинський, 1853р., Жілля, Гуттен-Чапський); в) хоругвою (Тілезіус, 1882 р., Салет); г) голубом святого Духа (А.А. Кунік, 1860 р.,

¹ Проект Закону про великий Державний Герб України [Електронний документ]. - Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pГ3511=36098.

² Карамзін Н.М. История государства Российского [Текст]. В 12 т. / Н.М. Карамзін. - Т. 2. - СПб.: Типография Н. Греча. 1829. - примем. 56. - С. 33.

³ Таубе, М.А. Загадочный родовой знак семьи Владимира Святого [Текст] / М.А. Таубе // Сборник статей, посвященных П.Н. Милокову. - Прага. 1929. - С. 61.

⁴ Січинський, В. Тризуб і прапор України. - С. 27 - 32.

⁵ Братко-Кутинський, О.А. Нащадки Святої Трійці: Генеза української державної символіки [Текст] / О. А. Братко-Кутинський. - К: Білий птах. 1992. - С. 4 - 6.

В.В. Стасов, Г. Гільдебранд, Т.Й. Арне, 1913 р.);

3) Тризуб символізує: а) норманського крука (Б. фон Кене, 1859 р.); б) норманського сокола (П. Павльзен, 1939 р., Р. Смаль-Стоцький, 1942 р., Глазунов, 1981 р.); в) генуезько-литовський портал (С. Строганов, 1860 р.);

4) Тризуб - це монограма: а) рунічна (І.І. Толстой, 1882 р., А.А. Кунік, Н.П. Чернов, А.В. Орешников); б) візантійська (К.В. Болсуновський, 1908 р., А.І. Соболевський, Т. Скотинський); в) українська (В. Пачовський, 1923 р., О. Пастернак, 1932 р.); скіфська або грецька (Н. П. Розанова, 1956 р.);

5) Тризуб - це геометричний орнамент: а) візантійський (І.І. Толстой, 1886 р.); б) східний (Н.П. Кондаков, 1891 р.); в) слов'янський чи варязький (Левшиновської, 1915 р.); г) ірійсько-варязький (М.А. Таубе, 1929 р.)³;

6) Тризуб - це стилізована квітка, трисвічник (Шодуар, Вейков, Сахаров, Шуберт);

7) Тризуб - схематичний малюнок лука зі стрілою (А.В. Толстой, 1882 р.);

8) Тризуб - символ блискавки (В. Кедровський);

9) Тризуб - символ влади над трьома світами: небесним, земним і підземним (С. Наливайко, 1990 р.);

10) Тризуб - це емблема: а) якоря (І.А. Бартоломей, 1861 р., Г. Шаповалов, 1989 р.); б) норманського шолома (П.Н. Мілюков, 1882 р.); в) сокири (П. М. Сорокін, 1894 р.); г) прапора (А. Саллет, 1898 р.); д) рибальського знаряддя (М. Міллер, 1946 р.); є) колоска - хліборобського оберегу (Б. Чепурко, 1990 р.).

З наведеного переліку видно, що гіпотез щодо значення тризуба наразі існує досить багато, але жодна з них не може бути прийнята беззаперечно. Більшість припущень спирається на графічну форму знака і асоціації, пов'язані з нею, що природно зумовлює виникнення десятків протилежних тлумачень. Отже, неможливо достовірно встановити чим був цей знак - релігійною чи військовою емблемою, геометричним орнаментом або символом державної влади. Попри наявність великої кількості фактичного матеріалу, дана проблема не може бути вирішена беззаперечно, наукова дискусія з цього питання залишається відкритою.

Отже, розглянутий фактичний матеріал дає змогу зробити висновок, що

українська національна символіка взагалі і знак тризуба, зокрема, має багатовікову історію, відіграє роль обов'язкового атрибуту нашої Батьківщини, підкреслює етнічні риси народу і виступає основою створення державної символіки на всіх етапах державотворення в Україні.

РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАПОРА

Традиція використання прапорів (перш за все - бойових) сягає далекої давнини. Прапор, як засіб сигналізації відомий людству ще з античних часів. Перші давньоруські знамена, як і перші прапори інших народів старовини являли собою прості довгі жердини, до вершин яких кріпилися різноманітні відзнаки вироблені з доступних матеріалів природного походження (гілля дерев, жмутки трави, кінські хвости, тощо), котрі в літописах іменуються «чолкою стяговою»¹.

Пізніше, з метою кращого розпізнавання власної символіки починають використовуватись кольорові знамена. Древко стяга художньо оформлювалось, а до наверхів, замість однієї «чолки» прикріплювали декілька. З часом на зміну «чолці» приходить клиноподібне полотнище, як правило значного розміру та яскравого кольору, а слово «стяг» поступово витісняється в джерелах терміном «знамено»².

Автори посібника «Державна символіка України» дають наступне визначення даному поняттю: «Знамено - відзнака унікальна, що має індивідуальну приналежність (державна установа, військова частина). В історичному аспекті слово «знамено» прийшло на зміну терміну «стяг» і збігається з ідеєю княжого знака власності. Змістовна різниця між поняттями «прапор» і «знамено» полягає в тому, що прапор є масово тиражованим варіантом знамена. Виникнення прапора пов'язане з розвитком мореплавства»³.

Історична наука нажалі не має у своєму розпорядженні матеріальних залишків безпосередньо стародавніх прапорів, що пояснюється специфікою матеріалів з яких вони виготовлялись^{2,3,4}. Однак деякі відомості описового характеру можна почерпнути з тогочасних писемних і мистецьких творів - літописів, апографічної літератури («Слово о полку Ігоревім», «Житіє Бориса і Гліба», «Хроніка Манасії» та ін.).

¹ Арциховский, А.В. Древнерусские миниатюры как исторический источник [Текст] / А.В. Арциховский. - М., - Томск: Водолей Publishers, 2004. - С. 20, 63, 127.

² Слово о полку Ігоревім [Текст]. - К.: Дніпро, 1970 - С. 92.

³ Климкевич, Р. Прапор [Текст] / Р. Климкевич // Енциклопедія Українознавства. - Париж - Нью-Йорк, 1970. - Т. 6. - С. 2308.

⁴ Державна символіка України [Текст] / В.Ф. Панібудьласка. А. А. Коваленко, А.М. Тугай та ін. - К.: Довіра, 2004. - С. 40.

Важливе значення для дослідження прапорів часів Київської держави мають також мініатюри Радзивіллівського літопису (котрих налічують близько 600). З цих джерел, зокрема, можна довідатись, що найдавніші прапори мали трикутну клиноподібну форму (поява прапорів чотирикутної форми простежується лише з кін. XIII - поч. XIV ст.). Полотнища стягів на мініатюрах Радзивіллівського літопису, як і більшість щитів воїнів, мають червоний колір, значно рідше трапляється жовтий, а інші кольори - лише в поодиноких випадках. Для порівняння слід зазначити, що на мініатюрах Лицьового зводу третьої чверті XVI ст. прапори, як правило, теж червоні, але часто з жовтою смугою вздовж древка, а щити здебільшого мають жовте забарвлення¹.

Сучасні дослідники дотримуються тієї точки зору, що більш-менш значного поширення на теренах сучасної України прапори набувають з моменту прийняття великим князем Володимиром Святославичем (958 - 1015) християнства в якості основної релігії Київської Русі. Саме відтоді на зміну язичницьким символам - дереву, фантастичним тваринам і птахам, приходять нові - небесні світила, родові княжі знаки тризубів та двозубів, зображення Христа Спасителя, Миколи Чудотворця, Георгія Переможця, тощо. Образи святих, як правило, вишивались золотими та срібними нитками на полотнищах князівських знамен².

Процес феодальної роздробленості Давньоруської держави, що розпочався в XII ст., став суттєвим поштовхом до поступового переходу від індивідуальної князівської символіки до територіально-династичної, тобто - до появи прапорів земель-князівств). Наприклад, прапор Руської землі мав червоне забарвлення і містив зображення золотого тризуба чи двозуба, Галицько-Волинського князівства - блакитне (синє) забарвлення з золотим левом (відповідно до кольорів свого герба)².

Перші відомості про синьо-жовті барви на гербі галицько-волинських князів відносяться до XIII ст. За свідченням польського хроніста XVII ст. Бартоломея Зіморовича², герб Львова, який було надано місту князем Левом Даниловичем (1264 -

¹ Гломозда, К.Ю. Історичні гербові відзнаки та прапорові барви України [Текст] / К.Ю. Гломозда. Д.Б. Яневсь- кий // УІЖ. - К.: Наукова думка. 1990. - № 4. - С 45.

² Зіморович, Б. «Потрійний Львів. Leopolis Triplex» [Текст] / Пер. з латин. Н. Царьової; Наук, комент. І. Мицька; Відп. ред. О. Шишка. - Львів: «Центр Європи». 2002. - С. 23.

1300) мав жовті і блакитні кольори. З новіших взірців цього герба відомо, що він являв собою лева жовтої (золотої) барви, що містився на синьому тлі. Точніше - стоячу фігуру лева з закрученим хвостом, що вибирається на скелю (див. додаток 7, С. 70). Кілька варіантів цього герба можна зустріти на князівських печатках Андрія II (1308/1315 - 1323) та Лева II Юрійовичів, Юрія II Болеслава Тройденевича (1325 - 1340), а також Володислава Опольського (1372 - 1378). Найраніше з відомих зображень лева зустрічається на печатці з грамоти 1316 р. князів Андрія II і Лева II, проте деякі дослідники вважають, що ця печатка належала ще Леву Даниловичу¹.

У 40 - 70 рр. XIV ст. Чернігово-Сіверщина, Київщина та Поділля були приєднані до великого князівства Литовського, Галицькою землею і більшою частиною Волині заволоділа Польща. Таким чином у визначенні символіки цих земель почали переважати геральдичні традиції цих держав, що зумовлює появу таких символів, як двоголовий орел, голуб, сонце, вершник з мечем на коні тощо (див. додаток 4, С. 67).

В даному контексті варто згадати славнозвісну Грюнвальдську битву (5 липня 1410 р.), в якій об'єднані сили слов'янських і прибалтійських народів розгромили німецьких лицарів. У ній, як відомо, взяли активну участь і представники українського народу. Польський історик Ян Длугош, перераховуючи підрозділи, знамена та герби війська, зокрема, зазначає, що: «... хоругвь земли Леопольской имела на знамени желтого льва, восходящего как бы на скалу, на лазурном поле»², а хоругва Перемиської землі «... имела на знамени желтого орла с двумя головами, повернутыми равномерно в разные стороны, на лазурном поле»³.

Золотий лев, що дереться на скелю, став гербом Руського воеводства, утвореного 1434 року (об'єднувало Львівську, Галицьку, Перемиську, Сяноцьку, а з XVI ст. і Холмську землі). Відомі спроби загарбників «полонізувати» цей герб, змінивши колір поля на червоний, однак «руський лев» зберіг свої барви й залишався

¹ Гречило. А.Б. Герби міст України (XIV-1 пол. XX ст.) [Текст] / А.Б. Гречило. - К.: Брама. 2001. - С. 43.

² Длугош, Ян. Грюнвальдская битва [Текст] / Под. ред. Г.А. Стратановского. - М.-Л.: Издательство Академии наук СССР. 1962.-С. 88.

³ Якимович, Б. До питання про українську національну символіку [Текст] / Б. Якимович // Національна символіка. -К., 1991.-№. 1.-С. 20.

самобутнім знаком західноукраїнських земель аж до кінця XVIII ст.

Після поширення на українські землі польського державного ладу тут почав домінувати і польський геральдичний звичай. Це знайшло вияв не лише в особистих гербах шляхти, а й у посиленні значення «повітових» корогв, до того ж можна спостерігати злиття відзнаки воєводи з гербом відповідної землі¹, зокрема, символом Руського воєводства був золотий лев на синьому тлі, Чернігівського - двоголовий орел з короною на головах, Волинського - білий хрест на червоному тлі, а на ньому білий орел, Київського - зображення архангела Михаїла на червоному тлі, з опущеними долі піхвами і мечем - на знак покори Київського воєводства новому володареві.

Новий етап у розвитку прапорів на території України пов'язаний з виникненням козацтва, визвольною війною та зародженням козацької державності. Серед козацьких прапорів найчастіше зустрічаються прямокутні або трапеціє-видні полотнища. Значки дрібних підрозділів були переважно трикутними. Найпоширенішими кольорами цих відзнак були червоний і малиновий. Цю традицію іноді пов'язують з впливом клейнод, що їх надавали козакам польські королі, тобто, з впливом традиційних кольорів польської геральдики².

Перші клейноди були даровані козакам польським королем Стефаном Баторієм у 1576 р., тому на рожевому полі першої корогви було зображено біло-сріблястого орла (герб Польської держави). В 1593 році імператор Священної Римської імперії Рудольф II передав запорозьким козакам прапор, через рік його посол Еріх Лясота привіз ще один. Ці прапори, як і корогви, даровані цісарем Максиміліаном та семигородським князем (з їхніми гербами), козаки втратили після поразки повстання під проводом Наливайка та Лободи³.

В ході національно-визвольної війни 1648 - 1654 рр. козацьке військо використовувало прапори різних барв із зображенням зірок, хрестів, місяців, гетьманських або земельних гербів. Державних прапорів у сучасному розумінні цього

¹ Гломозда, К. Українська національна символіка: походження, традиції, доля [Текст] / К. Гломозда, О. Павловський // Українська національна символіка: походження, традиції, доля. - К.: Інститут історії АН УРСР, 1989. - № 12.-С.21.

² Ісаєвич, Я.Д. Бойові прапори козацького війська (середина XVII ст.) [Текст] / Я.Д. Ісаєвич // УІЖ. - К.: Наукова думка. 1963. - №1. - С. 85.

³ Величко, І. До історії Запорізького прапора XVIII ст. [Текст] /І. Величко // Архіви України. - К.. 1968. -№ 5.

терміна в XVII ст.¹. звичайно не могло бути. В якості найвищого символу держави виступав червоний прапор із зображенням св. Михаїла. Його супроводжують бунчук - одна із зовнішніх ознак гетьманської достоїнства і прапор з особистим шляхетським гербом гетьмана («абданк» являв собою візерунок на зразок срібної латинської літери «W» із золотим хрестом)¹.

Докладні відомості про гірапорництво даного періоду містяться в описах прапорів Чернігівського полку, а також прапорів, що перебували у Києві 1651 р. Всі 12 прапорів Чернігівського полку мали унікальну композицію, 10 з них мали зображення хреста, у більшості випадків у поєднанні з півмісяцем і зірками (ця традиційна козацька символіка, ймовірно, відбивала ідею захисту рідної землі від турецько-татарської загрози)². На одному полотнищі зображено св. Георгія. Щодо кольорової гами даних прапорів, то тут зустрічається 4 випадки поєднання червоного з білим, 2 - білого з блакитним, 2 - білого, червоного і блакитного, 2 сірого з білим, 1 - червоного, блакитного і жовтого, 1 - сірого, білого і блакитного³.

Дванадцять київських прапорів доцільно розділити на три групи. Першу групу становлять стяги унікального характеру: один - бордовий з цеглястим хрестом, півмісяцем і червоною зіркою, інший - польського походження (червоний з білим орлом у короні). У другій групі прапорів, подібних до козацьких стягів Чернігівського полку, маємо два поєднання червоного з білим, по одному випадку блакитного з жовтим, червоного з білим і жовтого з чорним. Третю групу становлять три прапори, що об'єднуються зображенням лука у кільці, котре в літературі традиційно пов'язується з емблемою Київського магістрату, внаслідок чого можна припустити, що ці прапори могли належати магістратській сторожі або цехам. Один з них - блакитний з жовтим луком, другий - жовтий з блакитною смугою і цеглястим луком, третій - цеглястий з жовтим луком, зеленим хрестом і блакитною смугою (див. додаток 6, С. 69).

На основі підрахунків кольорових співвідношень на цих прапорах, в пуб-

- с.30.

¹ Крип'якевич, І.П. Прапор Хмельницького [Текст] / І.П. Крип'якевич // Неділя. Львів, - 1911. - № 6 (4 лют.). - С. 4.

² Морозов, О.С. Козацькі прапори 1651 року: до проблем наукової ідентифікації [Текст] / О.С. Морозов // Сіверщина в історії України. - К., 2001. - С. 71 - 74.

³ Ісаєвич, Я.Д. Бойові прапори козацького війська (середина XVII ст.) - С. 87.

ліцистиці та науково-популярній літературі неодноразово робились висновки про генетичну укоріненість жовто-блакитних кольорів в українській символічній традиції. Однак, при цьому недостатньо враховувалась специфіка такого історичного джерела, як тогочасні військові прапори.

Особливість даних прапорів полягає в тому, що вони використовувались не стільки для того, щоб відрізнити своє військо від війська супротивника, скільки для розрізнення окремих частин і підрозділів власного війська для полегшення керівництва бойовими діями¹. Тому строкатість у забарвленні була цілком, доречною і диктувалась практичною потребою, а подібний контент-аналіз колірних сполучень є недоцільним. Відомі на сьогодні козацькі прапори XVII ст. дають змогу зробити висновок лише про те, що синьо-жовте забарвлення фігурувало у військовій атрибутиці того часу і не було чужим українській символічній традиції².

У Переяславі 8 січня 1654 року голова російського посольства В.В. Бутурлін передав козакам царські знамена із зображенням св. Антонія, Феодосія і Варвари³, символіка Речі Посполитої відійшла у минуле.

Традиції козацьких прапорів продовжувалися і розвивалися протягом XVIII століття. У розпорядженні сучасних дослідників є кілька документів того часу і описів зібрань прапорів. Згадані документи (точніше витяги з них) були опубліковані в «Кіевской старине»⁴. З повідомлення полковника Черняка, розміщеного в даній публікації видно, що перед 1717 р. сотенні корогви Полтавського полку виготовлялися з блакитного лудану і мали «крижі» (хрести) з жовтого лудану. Існували також полкові корогва і прапор⁵.

З рапорту полковника Кулябки відомо, що сотенні знамена Лубенського полку 1758 року планувалося виготовити із блакитних полотнищ, з одного боку мав бути зображений «козак з мушкетом» на золотій «землі», з іншого - полковий герб на срібній «землі». Блакитний колір мав і прапор Домонтовської сотні Переяславського полку 1762 року, на якому теж було зображено «козака» у візерунчастому картуші із

¹Сергійчук, В.І. Національна символіка України. - С. 42.

²Ісаєвич, Я.Д. Бойові прапори козацького війська (середина XVII ст.). - С. 89.

³Лепявко, С. Прапори з 1655 року [Текст] / С. Лепявко // Пам'ятки України. - К., 1991. - № 3. - С. 48 - 51.

⁴Заметка о казацких знаменах // Киевская старина. - 1890. - Т. 31. - С. 153 - 157.

⁵Там само. - С. 154.

списами, бунчуками, прапорцями з орлом і вензелем, гарматами, ядрами і литаврами¹.

Таким чином, протягом XVIII ст. розвивається до певної міри «уніфікація» кольорів і зображень на прапорах козацьких полків, її можна пояснити оформленням козацтва як специфічної складової частини російського війська, що сприяло відносному усталенню зразка знамен для цього різновиду збройних сил. У Росії фіксовані (з погляду зображень) зразки знамен мали гвардія, армійська піхота, кіннота, гарнізонні частини та ін. (у кожному полку зберігалася особлива колористика полотнищ, але у 30-х рр. XVIII ст. число її варіантів скоротилося до шести). Зображувались звичайно державний герб (на полковому) і герб міста, ім'я якого носив полк - на ротних прапорах. На українських козацьких прапорах простежується подібна систему, але доповнена «проміжним» - «національним» гербом².

Меншою мірою ця тенденція позначилася на прапорництві Січі, чий знамена залишалися досить строкатими. Велика корогва Запорозької Січі - найбільша святиня українського козацтва, під якою запорожці ходили через Чорне море до Константинополя, воювали проти турків і татар, мала червоне забарвлення і містила на лицьовому боці зображення білого архангела Михаїла, а на зворотному - білого грецького хреста, оточеного золотими небесними світилами: сонцем, півмісяцем та зірками³.

Прапори куренів і паланок були переважно малиновими із зображенням святих або хреста (під впливом цього наприкінці XIX ст. виникло не зовсім обгрунтоване твердження, що запорозькі прапори були виключно малиновими). Корогва для морських походів була білого кольору із зображенням св. Миколи. Відома також інша морська корогва - червона з козацьким кораблем та чорним двоголовим царським орлом⁴.

Найбільшого поширення жовто-блакитні кольори набувають на західно-українських землях. Коли Галичина після першого поділу Польщі потрапляє під владу

¹ Там само. - С. 156.

² Гломозда, К. Українська національна символіка: походження, традиції, доля. - С. 24.

³ Аланович, О.М. Збройні сили України першої половини XVIII ст. в українській і російській історіографії [Текст] / О.М. Аланович // УІЖ. - К.: «Наукова думка». 1971. - № 11. - С. 31.

⁴ Сергійчук, В.І. То які ж українські барви Галичини? [Текст] / В.І. Сергійчук // Молодь України. - 1990. - 18 листопада. - С. 14-15.

Австрії, давні синьо-жовті символи було скасовано, для «королівства Галіції та Лодомерії» було встановлено новий герб і штандарт, спершу синьо- червоно-жовтий, потім - синьо-червоний, а з виділенням Буковини в 1849 р. - червоно-синій (для Буковини - синьо-червоний) .

Коли в Австрійській імперії вибухнула буржуазно-демократична революція 1848 - 1849 рр., це викликало не лише загострення соціальних суперечностей, але й значне пожвавлення національно-визвольних рухів. Уряд, що опинався в досить скрутному становищі, але сподівався зберегти владу, був вимушений задовольнити певні вимоги національної буржуазії.

Саме в таких умовах 2 травня 1848 р. у Львові виникла Головна Руська Рада - організація, яка прагнула очолити політичний та національний рух українського населення Галичини, пропагувала ідею національного відродження і впровадження оригінальної української символіки. Проголосивши своїм гербом старовинний символ галицьких князів - зображення лева, Головна Руська Рада прийняла і відповідний прапор¹.

За тогочасними геральдичними нормами верхня смуга прапору мала жовтий (золотий) колір геральдичного знака лева, нижня - блакитний колір гербового щита² (Подібне походження має прапор Польщі, утворений на основі герба з зображенням білого орла на червоному тлі). З середини ХІХ ст. жовто- блакитне полотнище досить широко вживалося на західноукраїнських землях, поступово набуваючи на теренах Галичини статусу невід'ємного атрибуту національно-визвольного руху. Таким чином, національні синій та жовтий кольори чи не вперше стають символом «відродження нації»³.

На рубежі ХІХ - ХХ ст. починається широке використання у прапорництві синьо-жовтих та жовто-блакитних барв, як на західноукраїнських землях, так і на території Наддніпрянщини. Аналогічну картину спостерігаємо й у Східній Україні після революції 1905 р. Незважаючи на заборону російського уряду, жовто-блакитні знамена, супроводжували урочистості з приводу святкування 100-річного ювілею від

¹ Грушевський, М.С. Ілюстрована історія України [Текст] /М.С. Грушевський. - Київ-Відень: Дніпросоюз. 1921.-С. 502.

² Гломозда, К. Українська національна символіка: походження, традиції, доля. - С. 23.

³ Ссргійчук, В. І. Доля української національної символіки. - С. 21.

дня народження Т.Г. Шевченка³.

Під час першої світової війни жовто-блакитна символіка активно пропагувалася різними організаціями, зокрема у таборах військовополонених на території Німеччини та Австро-Угорщини¹. Поштовхом до її поширення стала Лютнева революція 1917 р., після якої національно-визвольний рух вийшов на якісно новий рівень. 16 і 19 березня 1917 р. у Києві відбулися досить потужні маніфестації під прапорами національних кольорів. 12 березня демонстрація солдатів українського гарнізону під жовто-блакитними прапорами відбулася в Петрограді. З такими ж символами, наприклад, брав участь у святкуванні Першого травня гарнізон Катеринослава².

Саме під жовто-блакитними прапорами український козацький загін вирушив 14 травня 1917 р. з Києва на російсько-німецький фронт. Під цим прапором вишикувалися воїни в Кам'янці-Подільському перед штабом Верховного Головнокомандувача. Генерал Брусилов, узявши до рук жовто-блакитний стяг, проголосив промову до солдат: «Под этим прапором я вижу достойное казацкое войско украинцев, которое, надеюсь, поможет мне в трудный час борьбы за благо всего народа. Слава украинскому казацкому войску!»³.

Вже 1 липня 1917 р. 6-й український корпус російської армії був кинутий у наступ під жовто-блакитними прапорами. Під час першої ж атаки корпус захопив три лінії німецького-австрійських окопів. В бою під однаковими знаменами зіткнулися російські й австрійські українці. Це призвело до несподіваного унікального феномену, що одержав назву «братання» і поширившись на інші фронти став характерною рисою кінця 1-ї світової війни.

На історичність та глибоке національне коріння жовто-блакитних барв вказував відомий вчений мовознавець Кость Широцький, який у 1911 р. на сторінках львівської газети «Неділя» писав: «Для нашої залитої світлом країни жовтий і синій кольори є і були найбільш підхожі. Це чудесно зрозумів наш простий люд,

¹ Там само. - С. 24.

² Дорошенко, Д.І. Історія України 1917 - 1923 рр. [Текст]. В 2т. / Д.І. Дорошенко. - Т. І. Доба Центральної Ради. - Ужгород, 1932. - С. 46.

³ Сергійчук, В.І. Символіка суверенності - синьо-жовта [Текст] / В.І. Сергійчук. - К., 1993. - С. 48.

вимальовуючи свої хати спереду в синє, а з затиля в жовте. Ці кольори давали народові любов до природи, яку він бачив саме у жовтій і лазуровій окрасці: золотий степ, синє небо, синє море й ріки з жовтими очеретами і рудими скелями, сині гори»¹.

Але, незважаючи на зовнішню простоту проблеми, з утворенням УНР гостро постало питання про необхідність затвердження державної символіки, про герб, колір прапора та порядок розташування кольорів на ньому. В ході наукової дискусії висловлювались різні точки зору, зокрема розглядались варіанти затвердження малинового прапора, поєднання на прапорі жовтого, синього та малинового кольорів тощо. Наприклад, створена у травні 1917 р. перша військова частина УНР - полк ім. Богдана Хмельницького одержала малинове знамено з розміщеним на ньому портретом гетьмана.

14 січня 1918 р. Центральною Радою було ухвалено «Тимчасовий закон про флот Української Народної республіки», у якому зазначалося, що прапором Українського Військового Флоту, є полотнище блакитного й жовтого кольорів з золотим тризубом², такі ж кольори містились і на прапорі Українського торговельного флоту. У березні 1918 р. Центральна Рада затвердила державний герб (тризуб) і жовто-блакитний прапор. Після ліквідації 29 квітня 1918 р. Центральної Ради, за правління гетьмана Павла Скоропадського жовто-блакитний прапор було замінено на блакитно-жовтий³.

13 листопада 1918 р. блакитно-жовтий прапор був затверджений в якості державного символу ЗУНР. На Українських землях, що входили до складу Польщі, Чехословаччини та Румунії жовто-блакитні знамена починають вивішуватись з нагоди національних свят. Після розпаду у 1939 р. Чехословацької республіки і проголошення незалежності Карпатської України, Перший сейм Карпатської України, що відбувся 15 березня в м. Хусті також ухвалив блакитно-жовтий прапор в якості державного⁴. Здійснені були також зміни в крайовому гербі Карпатської України (на правій половині герба залишалось зображення ведмеда на срібному тлі, зліва ж до 4-х

¹ Широцький, К. Український національний колір [Текст] / К. Широцький П Неділя. - К., 1911. - № 33. - С. 16.

² Про створення української національно-державної символіки у роки визвольної боротьби (1917-1920 рр.) [Текст] / Упоряд. Д.Ф. Розовик // УІЖ. - К., «Наукова думка», 1999. - № 4. - С. 116.

³ Сочинський, В. Тризуб і прапор України. - С. 49.

⁴ Сергійчук, В.І. Доля української національної символіки. - С. 32.

блакитних і 3-х золотих стрічок, що чергувались, було додано невеликий золотий тризуб зразка УНР 1918 р. з хрестом над середнім зубом).

Після остаточного встановлення радянської влади на українській території, 14 березня 1919 р. III-й Всеукраїнський з'їзд Рад затвердив кінцеву редакцію першої Конституції Радянської України, згідно зі статтею 34 якої, Державний торговельний, морський та військовий прапор УСРР являв собою червоне полотнище, у лівому верхньому кутку якого були розміщені букви простого рубаного шрифту - «У.С.С.Р.»¹.

У подальшому Державний прапор УРСР кілька разів змінювався. Останній раз зміни в державному прапорі відбулися 1949 - 1950 рр. У відповідності з цією вказівкою було видано Указ Президії Верховної Ради УРСР від 21 листопада 1949 р. та прийнято закон УРСР від 5 липня 1950 р. за яким у верхній частині символу була розміщена ребриста п'ятикутна зірка, а внизу на стрічці золотий напис «Українська РСР». Пролетарський девіз містився на двох стрічках з боків і подавався двома мовами - російською та українською. Щодо кольорів прапора, то верхня його смуга була червоною, а нижня - лазуровою, розміром у третю частину полотнища (див. додаток 5, С. 43).

На рубежі 80-х - 90-х рр. XX ст. починається якісно новий етап в історії української національної символіки. Процеси пов'язані з Перебудовою, що розпочалися в Україні в кінці 80-х рр. дали поштовх новій хвилі національного піднесення. Демократизація українського суспільства сприяла розгортанню національного руху в Україні².

З ініціативи поета Бориса Олійника головний ідеолог компартії України Леонід Кравчук 3 червня 1989 р. подав на розгляд політбюро ЦК КПУ доповідну записку «Про національну символіку». В ній вказувалося, що останнім часом «пожвавилися спроби деяких самодіяльних об'єднань нав'язати населенню республіки думку про те, що єдиною загальнонаціональною символікою України є синьо-жовтий прапор». У записці пропонувалося погодитися з фактом існування української національної

¹ Якимович, Б. До питання про українську національну символіку. - С. 20.

² Котляр. А. Синій - чисте небо, жовтий - колір полів [Текст] / А. Котляр // Дзеркало тижня. - 2003. - № 43 (8 листопада). - С. 6.

символіки, але відстоювати «радянську символіку, як державну»¹.

В Україні розгорнулася дискусія про національну символіку. Даючи дозвіл на її розгортання керівництво КПУ розраховувало нав'язати народним масам власну точку зору. Проте, на противагу КПУ, у республіці виникла політична сила, котра не дозволила позбавити національну символіку політичного підтексту - Народний Рух України за Перебудову.

Визвольний рух набирив все більшого розмаху, коли 16 липня 1990 р. Верховна рада УРСР ухвалила Декларацію про державний суверенітет України. На порядок денний президії Київради 24 липня було внесено питання про національну символіку і використання її в столиці. Близько 30 тисяч киян зібралися на Хрещатику і чекали рішення президії². О 7-й годині вечора біля Київради з'явився синьо-жовтий прапор (поряд майорів червоний прапор УРСР). Незвичне сполучення прапорів, під якими воювали один проти одного «червоноармійці» та «петлюрівці», засвідчувало перехідний характер історичного моменту. Тривалий час до синьо-жовтого прапора Української Народної Республіки кияни клали квіти, аж поки він не став для них звичним атрибутом³.

Згодом, після невдалої спроби московських путчистів захопити владу, 24 серпня 1991 року Верховна Рада УРСР зібралася на надзвичайну сесію. У приміщення парламенту представники від демонстрантів внесли синьо-жовтий прапор, як символ розриву з тоталітарним режимом⁴. Представникам радянської партноменклатури, що переважали серед народних депутатів, довелося під час проголошення незалежності фактично солідаризуватися з історичною спадщиною УНР⁴.

28 січня 1992 р., коли розпочала роботу чергова сесія Верховної Ради, синьо-жовтий прапор було затверджено в якості державного прапора України. Переконаючи своїх колег перший президент України Л. Кравчук висловився так: «Прапор, за який пропонується голосувати, вже працює, хочемо ми цього чи ні. Без цього прапора, зараз, повірте, і в дипломатичному, і в правовому, і в міжнародному та реальному

¹ Сергійчук, В.І. Символіка суверенності - синьо-жовта. - С. 17.

² Мулевич, О. Державний прапор України [Текст] / О. Мулевич // Дзеркало тижня. - 2006. - № 46 (2 грудня). - С. 7.

³ Братко-Кутинський, О. А. Нащадки Святої Трійці: Генеза української державної символіки. - С. 44.

⁴ Сергійчук, В.І. Символіка суверенності - синьо-жовта. - С. 17.

житті стає вже непросто важко, а стає соромно і смішно. Це є реальність. Проста життєва реальність...»¹.

Постанова Верховної Ради України «Про Державний Прапор України» від 28 січня 1992 р. № 2067 - XII була прийнята однією з перших. В ній було затверджено тільки опис сучасного Державного Прапора, що являє собою «...прямокутне полотнище, яке складається з двох рівних за шириною горизонтально розташованих смуг: верхньої - синього кольору, нижньої - жовтого кольору, із співвідношенням ширини прапору до його довжини 2:3»^{2 3}. Однак порядок його використання постановою врегульовано не було¹.

Постанова Верховної Ради України № 1405-XIV «Про встановлення державної символіки на фасадах і в приміщенні Верховної Ради України»⁴ від 21 січня 2000 р. майже через десять років після здобуття незалежності законодавчо закріпила заміну на фасадах і в приміщенні Верховної Ради старої радянської символіки на нову символіку - символіку незалежної держави України. 23 серпня 2004 року Указом Президента України № 987/2004 встановлено День Державного Прапора України, який відзначається щороку 23 серпня - напередодні Дня Незалежності України³.

Кожна нація, виборюючи незалежність і будуючи державу, обирає символи своєї єдності й сили, честі й гідності, традицій державотворення, духовності й моральності. Ставлення до державних символів своєї країни відображає зрілість нації й держави, її гідність та повагу до себе. Сьогодні український національний синьо-жовтий прапор майорить на вершинах Гімалаїв, Ельбрусу і Кіліманджаро, а блакитно-жовта барва визнана як українська національна на всіх материках планети.

Мало хто знає, що один із головних символів нашої держави - прапор - насправді є не жовто-блакитним, як за звичкою називає його більшість населення, а синьо-жовтим⁵. Саме в такому порядку мають поєднуватися кольори за правилами

⁴Кульчицький С. Кольори прапора для незалежної України [Текст] / С. Кульчицький // Історія України. - 1999,- Квіт. (№37).- С. 6.

¹Постанова Верховної Ради України «Про Державний прапор України» [Текст] //ВВР. - К.. 1992. -№ 19. - С. 257.

³ Новак, І.В. Дотримання протокольних норм використання державної символіки в Україні [Текст] /І.В. Новак // Людина і політика. - 2003. - № 3 - С. 116.

⁴ Постанова Верховної Ради України «Про встановлення державної символіки на фасадах і в приміщенні Верховної Ради України» [Текст] // ВВР. - К., 2000. - № 8. - С. 60.

⁵ Указ Президента України № 987 / 2004 «Про День Державного Прапора України» [Електронний документ]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1328-96-%EF>.

вексилнології. До того ж прапори, які розвішуються під час державних свят у столиці та інших містах України, мають дуже широку кольорову гаму - від сіро-блакитної до темно-синьої та від лимонної до яскраво-жовтої (при чому, інколи навіть ті, що розміщуються на будівлях офіційних установ)¹.

Синьо-жовтий прапор набув широкого поширення в 90-х роках минулого століття в націоналістичних колах, а потім і повсюдно². Однак, змінювати свою символіку офіційно держава не поспішала. Питання про затвердження нового державного прапора постало перед керівниками країни з усією гостротою. Щоб визначитися з цим важливим державним символом, знадобилося спеціальне засідання парламенту із залученням істориків³. Дискусії щодо вкоріненості жовто-блакитних кольорів в українській символічній традиції продовжуються і до тепер. Більшість істориків не заперечує генетичну спорідненість даних кольорів з кольорами герба Галицько-Волинського князівства, що використовується противниками національної символіки в якості аргументу на користь теорії про «нав'язування» західноукраїнської символіки, її екстраполявання на інші території⁴.

В даному контексті необхідно зазначити, що попри домінування в козацькій символіці червоних та малинових кольорів не слід залишати поза увагою значну роль блакитного та жовтого кольорів у символічній системі козацької доби. Запорожці, як люди, що повністю присвятили себе священній війні за Україну, дотримувалися звичаїв і символіки воїнів - носили одяг червоного та малинового кольору і мали крім мирного жовто-блакитного, бойовий - червоно-малиновий стяг; гетьман мав срібно-білого прапора, військово-магнатські формування - червоно-білого, а військово-народні - червоно-чорного.⁵

Оскільки гетьман за різних обставин мав виступати від імені старшини, козацтва, або навіть селянства - він мав бунчуки, білого, червоного та чорного кольорів. Залишки біло-червоно-чорної символіки збереглася на території Східної

¹ Новак, І.В. Етикет державного прапора [Текст] / І.В. Новак // Науковий вісник дипломатичної академії наук. - 2001. - № 5. - С. 46.

² Сергійчук, В.І. Доля української національної символіки. — С. 37.

³ Братко-Кутинський. О. А. Нащадки Святої Трійці: Генеза української державної символіки. - С. 47.

⁴ Ресент, О.П. Гетьманські клейноди та особисті речі Богдана Хмельницького у колекціях музеїв Європи (пошук, знахідки, атрибуція) [Текст] / О.П. Ресент, Я.О. Іщенко. Ю.К. Савчук // УІЖ. - К.: «Дієз-продукт». 2008. - № 2. - С. 173.

⁵ Українська етнологія: Навч. Посібник [Текст] / За ред. В. Борисенко. - К.: Либідь, 2007. - С. 174.

України в традиції вишивати сорочки червоним та чорним кольорами⁶. Існує велика кількість прикладів популярності білої, червоної та чорної барв на території України, але жоден із цих традиційних кольорів не отримав статусу державного, тому що ці барви є спільними для великої кількості націй і народностей, і не мають внутрішнього зв'язку з національною психологією українців.

За підрахунками вчених В.К. Лукомського і В.Л. Модзалевського понад сто дворянських українських родів мали у своїх гербах жовто-блакитні барви і понад п'ятдесят комбіновані - релігійні жовто-блакитні в поєднанні з традиційним набором червоної, чорної та сріблястої барв¹.

Наприклад, герб роду Богунів являв собою голубий щит із золотою підковою і золотим кавалерським хрестом. Герби Нечаїв і Кулішів відрізнялись від герба Богунів тим, що підкова на гербовому щиті була срібною (а в Нечаїв ще й оберненою в іншу сторону). Герб Капністів мав щита розділеного на блакитне і золоте поля (у золотому полі містилась трьохзуба гора чорного кольору, що вивергає полум'я і блакитне стропило з трьома блакитними хрестами), у нашоломнику знаходились два орлиних крила - золотого і блакитного кольору.

Більше того, щит, розсічений на золоте й блакитне поля мав у своєму гербі рід Косачів. Герб Кочубеїв являв собою голубий щит, на якому було розміщено два золотих хрести на червоному серці. Герб Апостолів (видатного козацького роду, до якого належав Данило Апостол) мав голубого щита з золотими зірками і золотим хрестом. Подібні герби мали роди Дворецьких, Долинських та багатьох інших українських дворян. Золоті й блакитні барви переважають у гербах графа Безбородька, гетьманів: Дорошенка, Брюховецького, Розумовського.

Жовто-блакитна барва панує і в гербах відроджуваних міст України: Лубен (рука, що тримає золоту булаву на голубому полі), Миргорода (золотий хрест на голубому полі), Городища (перехрещені золоті шабля й ключ на голубому полі). Майже всі герби Київщини обрамлялися жовто-блакитними корогвами². Дані кольори були типовими і для гербів повітових міст Чернігівщини: герб Прилук - золота

¹ Лукомский, В.К., Модзалевский В.Л. Малороссійскій гербовникъ [Текст] / В.К. Лукомский, В.Л. Модзалевский. - кий. - СПб: Типография «Сириус», 1914. С. -216.

² Лукомский, В.К., Модзалевский В.Л. Малороссійскій гербовникъ [Текст] / В.К. Лукомский, В.Л. Модзалевский. - кий. - СПб:

голова бика з рогами на голубому тлі; герб Лохвиці - ворота з трьома гостроконечними вежами (що розцінюється деякими авторами як прояв «символіки триєдності») і блакитними флюгерами на золотому полі (див. додаток 8, С. 71).

Жовто-блакитну барву можна зустріти і на прапорах та поховальному сукні ремісничих цехів, в поховальному обряді міщан та сільського населення. Сині полотнища із золотим або жовтим зображенням хрестів, небесних світил, зброї, святих Михаїла, Юрія та інших починають домінувати в прапорництві Лівобережжя у XVII ст. На лицьовому боці полкових та сотенних знамен з'являється нова емблема - зображення козака із самопалом (мушкетом) у золотому чи жовтому щитовому полі на блакитному полотнищі, на зворотному боці знамен зображувався полковий або сотенний герб)¹.

За свідченнями сучасників національні барви переважали й у повсякденному житті українців доби козаччини. Так, в одязі реєстрового козацтва переважали голубі та жовті жупани, свити, контуші та шаровари .

Вартий уваги також той факт, що жовто-блакитні козацькі прапори зафіксовані видатним російським художником українського походження Іллею Рєпіним у знаменитій картині «Запорожці пишуть листа турецькому султанові». Дану картину можна вважати досить достовірним джерелом, адже Рєпін, як відомо, ставився до своїх картин на історичну тематику як до свідoctв, що мали відтворювати історичну дійсність з документальною точністю, до того ж, ця картина створювалась під безпосереднім науковим керівництвом найбільшого тогочасного знавця Запорізького козацтва, академіка Д. Яворницького².

Показовою можна вважати також метаморфозу герба Мстиславової гілки Мономаховичів - архангела Михаїла, що мав біло-червону барву, як і належить військово-магнатським атрибутам. З моменту утвердження за литовсько-польської доби цього символу в якості геральдичного знаку Київської землі, тобто змінивши

Типография «Сириус», 1914. С. -216.

²Румянцева, В.В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма [Текст] / В.В. Румянцева. - К.: Наукова думка, 1986. - С. 56 - 57.

¹ Ісаєвич, Я. Д. Бойові прапори козацького війська (середина XVII ст.). - С. 89.

² Українська етнологія: Навч. Посібник. - С. 182.

свій соціальний зміст на національний, герб поступово почав змінювати колірне забарвлення і в XVII - XVIII ст. тло цього герба стало блакитним, а навколо образу архангела з'явився золотий ореол¹. Саме в таких (національних) барвах герб зберігся до революції 1917 року.

Не можна залишити без уваги таку важливу проблему вітчизняного прапорництва, як питання про порядок розміщення жовтої та блакитної барв на полотнищі національного прапора. Наукова дискусія з цього питання точилась з особливою гостротою у 20-х - 30-х рр. XX ст. на сторінках львівських часописів. Річ у тім, що прихильники жовто-синього прапору аргументували свою точку зору правилом, запозиченим з європейської середньовічної геральдики, за яким при формуванні державного прапору зверху розміщався колір традиційного геральдичного символу (у випадку України - тризуба, галицького лева), а нижню смугу прапора становив колір гербового щита (за таким принципом були утворені прапори таких країн, як Польща, Бельгія, чорно-жовтий прапор Габсбургів тощо). Помітну роль в розгортанні цієї дискусії відіграла стаття Т. Скотинського².

Окрім фізико-хімічної суті, кольори завжди мали велике символічне значення, що передавалось з покоління в покоління і дійшло до наших днів. Європейська класична традиція трактує символіку кольорів наступним чином: золотий (жовтий) означає багатство, розкіш, силу, велич, повагу, досконалість, сталість; срібний (білий) - чистоту, непорочність, невинність, мудрість, радість, мир; пурпурний - гідність, велич, могутність, верховенство, владу, благородність; червоний - мужність, любов, хоробрість, силу; синій - славу, честь, вірність, ширість; блакитний - надію, волю, радість, здоров'я, достаток; чорний - сталість, скромність, освіченість, печаль, траур, смерть, спокій³.

Таким чином, українська національна символіка, важливою складовою якої є синьо-жовтий прапор, має багатовікову історію. Саме сполука синього та жовтого кольорів найдовший час панувала (і панує дотепер) в українських національних та

¹ Румянцева, В.В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма. - С. 78.

² Скотинський, Т. Український герб та прапор [Текст] / Т. Скотинський]. - Львів, 1935. - С. 19-21.

³ Введение в специальные исторические дисциплины: Учеб. пособие [Текст] / Т.П. Гусарова. О.В. Дмитриева, И.С. Филиппов и др. - М.: Изд-во МГУ. 1990. - С. 72 - 73.

державних символах, відіграючи важливу роль невід'ємного атрибуту нашої Батьківщини, підкреслюючи етнічні риси народу та відображаючи його духовні традиції і ментальність. Синьо-жовта колірна сполука традиційно використовувалась в символічній системі українського народу ще з кін. XIII ст., постійно фігуруючи на території України як в геральдиці, так і в прапорництві. Панування синьої та жовтої барв чітко спостерігається в гербах козацької старшини та в міських гербах Лівобережної України XVI - XVII ст., отримуючи логічне продовження під час розгортання національного руху в Австро-Угорщині у 2-й пол. XIX ст. та за доби розквіту національно- демократичної революції в Україні (1917 - 1920 рр.).

Затвердження традиційного синьо-жовтого прапору в якості Державного Прапору України має важливе значення як в історичному, так і в психологічному плані, адже, саме така колірна сполука в найбільшій мірі відповідає миролюбному менталітету української нації, підкреслюючи політичній доктрину молодії Української держави. В новому тисячолітті в Україні намітилась позитивна тенденція відносно зміни ставлення населення до національної символіки. Руйнуються застарілі стереотипи щодо приналежності символіки до певних радикально налаштованих націоналістичних кіл, відкривається глибокий зміст вітчизняної символіки. У новій літературі проводяться паралелі щодо значення символіки сусідніх країн.

ВИСНОВКИ

Використання примітивної символіки на території України сягає часів родоплемінного ладу, про що свідчать чисельні матеріальні пам'ятки, знайдені під час археологічних розкопок на території України. В історії східнослов'янських народів, у тому числі й українського, форми державної організації неодноразово змінювались, при чому кожна з них давала напрям розвитку державної символіки відповідно власного соціально-історичного змісту.

За часів Київської Русі відбувається стрімкий розвиток особистої символіки. Чільне місце серед символічних знаків цієї доби займає тризуб, котрий ідентифікується великою частиною вчених як знак влади Рюриковичів. Протягом кількох століть тризуб був уживаний на всій території Київської Русі. На сьогоднішній відомо понад 200 відмін геральдичного знака тризуб з різноманітними варіаціями.

Феодальна роздробленість та економічна замкненість різних земель та князівств сприяли виникненню усталених територіальних символів (наприклад, «архистратига Михаїла», «лева, що дереться на скелю» тощо), подальший розвиток яких протягом тривалого часу внаслідок відомих історичних обставин відбувався у рамках геральдичних систем інших держав - Великого князівства Литовського та Речі Посполитої.

Наразі до наукового обігу введено велику кількість гіпотез щодо значення тризуба як символічного знаку, але жодна з них не може бути прийнята беззаперечно. Більшість припущень спирається на графічну форму знака і асоціації, пов'язані з нею, що природно зумовлює виникнення десятків протилежних тлумачень. Отже, неможливо достовірно встановити чим був цей знак - релігійною чи військовою емблемою, геометричним орнаментом або символом державної влади. Попри наявність великої кількості фактичного матеріалу, дана проблема не може бути вирішена беззаперечно, наукова дискусія з цього питання залишається відкритою.

Поширення національно-визвольного руху, оформлення державності у XVII ст., обставини початкового періоду перебування українських земель у складі

Російської держави сприяли перетворенню символіки окремого соціального стану козацтва на етнічну, загальнонародну, котра поступово переважила за значенням стару територіальну. Але ця традиція була перервана діями російського самодержавства наприкінці XVIII ст.

Розвиток національного руху в межах Австрійської імперії, революційні події 1848 р. зумовили відновлення старовинного герба Львівської землі та перетворення його на національний символ західноукраїнських земель. В рамках цього герба відбулось сполучення жовтої та блакитної барв, котрі з давніх часів вважались національними. Таким чином, жовто-блакитний (синьо-жовтий) прапор генетично пов'язаний з традиційним галицько-волинським гербом, отже має глибоке історичне коріння.

В наслідок розбіжностей в ідеологічних та політичних поглядах, в рамках українського суспільства виробилась велика кількість протилежних поглядів на діяльність Центральної Ради УНР, гетьмана П. Скоропадського і Директорії, що наклало специфічний відбиток на відношення деяких політичних рухів до української історичної символіки.

Новий етап в історії тризуба в якості державного символу відноситься до часу існування УНР, коли тризуб було використано в якості основного елементу великого та малого державних гербів УНР. Його зображення з'являється також на перших офіційних банкнотах та на військово-морському прапорі УНР.

Після проголошення 24 серпня 1991 року незалежності України починається завершальний етап в історії української державної символіки, апогеєм якого стало затвердження 28 січня 1992 року синьо-жовтого національного прапора в якості Державного Прапора України, а також державного герба України (19 лютого 1992 року), основним геральдичним символом котрого є тризуб.

Варто відзначити, що процес вибору державного прапора був досить тривалим і складним. З цього приводу довгий час точились наукові дискусії (пропонувалось, наприклад, поєднати жовтий колір з червоним і лазуровим кольорами прапору УРСР, розглядались різні варіанти залучення до системи державних символів козацького малинового прапору, велись суперечки з приводу послідовності синього та жовтого

кольорів прапору та ін.)

Сучасний синьо-жовтий прапор цілком виправдано отримав статус державного символу України, адже саме такий варіант національного прапору ще з середини XIX ст. був найбільш поширеним територіально і отримав визнання серед населення саме завдяки уособленню в собі історичних традицій геральдики та прапорництва українського народу. До того ж, саме така колірна сполука в найбільшій мірі відповідає миролюбному менталітету української нації та політичній доктрині Української держави.

Отже, українська національна символіка має багатовікову історію, відіграє роль обов'язкового атрибуту нашої Батьківщини, підкреслює етнічні риси народу і виступає основою створення державної символіки на всіх етапах державотворення в Україні.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Длугош, Ян. Грюнвальдская битва [Текст] / Под. ред. Г.А. Стратановского. - М.-Л.: Издательство Академии наук СССР, 1962. - 215 с.
2. Закон про державний герб України [Текст] Вісник Ради Народних Міністрів УНР.- 1918.-№ 15.-5 квіт.-С. 1.
3. Зіморевич, Б. «Потрійний Львів. Leopolis Triplex» [Текст] / Пер. з латин. Н. Царьової; Наук, комент. І. Мицька; Відп. ред. О. Шишка. - Львів: «Центр Європи», 2002. - 224 с.
4. Конституція України [Текст]. - Х.: Одиссей, 2006. - 48 с.
5. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки [Текст]. - К.: Знання України, 1992. - 185 с.
6. Повесть Временных лет [Текст]. В 2 ч. - Ч.1.: Текст и перевод / Отв. ред. В.П. Адрианова-Перетц, Д.С. Лихачев, Б.А Романов. - М. - Л.: Издательство АН СССР, 1950. - 406 с.
7. Постанова Верховної Ради України «Про встановлення державної символіки на фасадах і в приміщенні Верховної Ради України» [Текст] ВВР. - К., 2000.-№8. -С. 60.
8. Постанова Верховної Ради України «Про Державний Герб України» [Текст] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - К., 1992. - № 40.
9. Постанова Верховної Ради України «Про Державний прапор України» [Текст] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - К., 1992. - № 19. - С. 257.
10. Постанова Верховної Ради України «Про Державні символи України» [Текст]//ВВР. - К., 1996.-№ 45.-С. 241.
11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про проведення конкурсу на кращий ескіз великого Державного Герба України і кращий текст Державного Гімну України» [Електронний документ]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1328-96-%EF>.

12. Про створення української національно-державної символіки у роки визвольної боротьби (1917-1920 рр.) [Текст] / Упоряд. Д.Ф. Розовик // УІЖ. - К., «Наукова думка», 1999.-№ 4,-С. 115-121.
13. Слово о полку Ігоревім [Текст]. - К.: Дніпро, 1970. - 166 с.
14. Указ Президента України № 987 / 2004 «Про День Державного Прапора України» [Електронний документ]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1328-96-%EF>.
15. Аланович, О.М. Збройні сили України першої половини XVIII ст. в українській і російській історіографії [Текст] / О.М. Апанович // Український історичний журнал. - К.: «Наукова думка», 1971. - № 11. - С. 21 - 38.
16. Арциховский, А.В. Древнерусские миниатюры как исторический источник [Текст] / А.В. Арциховский. - М.-Томск: Водолей Publishers, 2004. - 352 с.
- 17.Баукова, А. Пам'ятки з сарматськими знаками з розкопок 1947 р. у Керчі [Текст] / А. Баукова // Археологічні дослідження Львівського університету. -Львів, 2009. -№ 12 -С. 155 - 163.
- 18.Бердута, М.З. З історії національної і державної символіки України [Текст] / М. З. Бердута // Методичний вісник історичного факультету. - Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. - № 6. - С. 85 - 96.
19. Белов О.Ф. Праця О. Пастернака «Пояснення тризуба, герба великого київського князя Володимира Святого» як приклад спроби відгадування значення тризуба [Текст] / О.Ф. Белов, Г.І. Шаповалов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. - Запоріжжя : ЗНУ, 2010. - Вип. XXVIII. - С. 451 -454.
20. Болсуновский, К.В. Родовой знак Рюриковичей, Великих князей Киевских: Геральд, исследование, предназначенное к чтению на 14 археологическом съезде в г. Чернигове [Текст] / К.В. Болсуновский. - К.: Тип. Кульженко, 1908. - 6 с.
21. Братко, О. Тридент: його зміст та іпостасі [Текст] / О. Братко // Національна символіка. - К., 1991. - № 1. - С. 12-14.
22. Братко, О.А. Уявлення про світобудову та їх відображення в українській

національній символіці (нова наукова гіпотеза) [Текст] / О.А. Братко // Уявлення про світобудову та їх відображення в українській національній символіці (нова наукова гіпотеза). - К.: Інститут історії АН УРСР, 1990. - №4.-С. 3-28.

23. Братко-Кутинський, О.А. Нащадки Святої Трійці: Генеза української державної символіки [Текст] \ О.А. Братко-Кутинський. - К: Білий птах, 1992.-85 с.

24. Введение в специальные исторические дисциплины: Учеб, пособие [Текст] / Т.П. Гусарова, О.В. Дмитриева, И.С. Филиппов и др. - М.: Изд- во МГУ,1990.-280 с.

25. Вегеш, М.М. Карпатська Україна в 1938 - 1939 рр.: деякі аспекта соціально-економічного й політичного розвитку [Текст] / М.М. Вегеш, В.Є. Задорожний // УІЖ. - К.: Наукова думка, 1995. - № 2. - С. 42 - 51.

26. Величко І. До історії Запорізького прапора XVIII ст. [Текст] / І. Величко // Архіви України. - К., 1968. - № 5. - С. 29 - 33.

27. Гай-Нижник П.П. З історії створення Державного Герба та Печатки Української Держави Павла Скоропадського [Текст] / П.П. Гай-Нижник // Архіви України. - 2001. - №6. - С. 104 - 108.

28. Гломозда, К. Українська національна символіка: походження, традиції, доля [Текст] / К. Гломозда, О. Павловський.Українська національна символіка: походження, традиції, доля. - К.: Інститут історії АН УРСР,1989.- №12.-С. 3-33

29. Гломозда, К.Ю. Історичні гербові відзнаки та прапорові барви України [Текст] / К.Ю. Гломозда, Д.Б. Яневський Н. УІЖ. - К.: Наукова думка,1989- № 4, 5. - С. 43 - 55, 45 - 64.

30. Гречило, А. До питання про національний прапор [Текст] / А. Гречило // «Пам'ятки України». - 1989. - № 4. - С. 44 - 48.

31. Гречило, А. Проект герба та печатки Української держави Павла Скоропадського [Текст] / А. Гречило // Український археографічний щорічник. - К., 2007.- № 12.-С. 99-106.

32. Гречило, А.Б. Герби міст України (XIV - I пол. XX ст.) [Текст] / А.Б. Гречило. - К.: Брама, 2001. - 400 с.

33.Грушевський, М.С. Ілюстрована історія України [Текст] /М.С. Грушевський. -

Київ-Відень: Дніпросоюз, 1921. - 575 с.

34. Державна символіка України [Текст] / В.Ф. Панібудьласка, А.А. Коваленко, А.М. Тугай та ін. - К.: Довіра, 2004. - 157 с.

35. Дорошенко, Д.І. Історія України 1917 - 1923 рр. [Текст]. В 2т. / Д.Г. Дорошенко. - Т. І. Доба Центральної Ради. - Ужгород, 1932. - 437 с.

36. Драчук, В.С. Рассказывает геральдика [Текст] / В.С. Драчук. - М.: Наука, 1977.- 256 с.

37. Драчук, В.С. Системы знаков Северного Причерноморья. Тамгообразные знаки северопонтийской периферии античного мира первых веков нашей эры [Текст] / В.С. Драчук. - К.: Наукова думка, 1975. - 176 с.

38. Ісаєвич, Я.Д. Бойові прапори козацького війська (середина XVII ст.) [Текст] / Я.Д. Ісаєвич // УІЖ. - К.: Наукова думка, 1963. - №1. - С. 85 - 89.

39. Іщенко, Я.О. Геральдика в Україні: історіографія проблеми (60-ті - 90-ті рр. XX ст.) [Текст] / Я.О. Іщенко // УІЖ. - К.: «Наукова думка», 2002. - № 3.-С.61 -73.

40. Іщенко, Я.О. Геральдична мова й термінологія, основні приписи та наукові поняття [Текст] / Я.О. Іщенко // УІЖ. - К.: «Дієз-продукт», 2008. - № 3. - С.162 - 176.

41. Іщенко, Я.О. Зображення гербів, їх окремих елементів, емблем та символів на перших знаках державних грошей України 1917-1918 рр. [Текст] / Я.О. Іщенко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. - К.: Інститут історії України НАН України, 2000. - № 4. - С. 300 - 307.

42. Климкевич, Р. Прапор [Текст] / Р. Климкевич // Енциклопедія Українознавства. - Париж - Нью-Йорк, 1970. - Т. 6. - С. 2308 - 2310.

43. Кобко, Г.Л. Історія України: з історії національно-державної символіки України [Текст] \ Г.Л. Кобко. - К., 1991. -19 с.

44. Котляр, А. Синій - чисте небо, жовтий - колір полів [Текст] / А. Котляр // Дзеркало тижня. - 2003. - № 43 (8 листопада). - С. 6.

45. Крип'якевич, І.П. До питання про герб Львова [Текст] \ І.П. Крип'якевич // Архіви України. - 1968. - № 1. - С. 44 - 45.

46. Крип'якевич, І.П. Прапор Хмельницького [Текст] / І.П. Крип'якевич // Неділя.

- Львів,- 1911. - № 6 (4 лют.). - С. 3 - 11.
47. Кульчицький С. Кольори прапора для незалежної України [Текст] \ С. Кульчицький // Історія України. - 1999 - Квіт. (№37). - С. 5 - 6.
48. Кучерук, О. Микола Битинський - геральдист, історик, митець [Текст] / О. Кучерук // Український археографічний щорічник. - К., 2006. - № 11. - С. 398-419.
49. Лепявко, С. Прапори з 1655 року [Текст] / С. Лепявко // Пам'ятки України.-К., 1991.-№3.-С. 48-51.
50. Лукомский, В.К., Модзалевский В.Л. Малороссійській гербовникъ [Текст] / В.К. Лукомский, В.Л. Модзалевский. - СПб: Типография «Сириус», 1914.-322 с.
51. Макаров, Н.А. Сфрагистические материалы из Белоозера [Текст] \ Н.А. Макаров, А.В. Чернецов // Древности славян и Руси. - М., 1988. - С. 230 - 241.
52. Малаков, Д. Кричевські в Києві [Текст] / Д. Малаков // Родовід. - №. 15. - 1997.-С. 67 -79.
53. Міллер, М. Матеріали до питання про тризуб [Текст] / М. Міллер // Рід та знамено. - Франкфурт, 1947. - Ч. I – С.4.
54. Модзалевський, В. До питання про державний герб України [Текст] В.Модзалевський, Г. Нарбут. П. Наше минуле. - 1918. - Ч. 1. - С. 119 - 128.
55. Молчанов, А.А. Верительные знаки киевских князей и древнескандинавские jarategnir [Текст] \ А.А. Молчанов // X Всесоюзная конференция по изучению истории, экономики, литературы и языка Скандинавских стран и Финляндии. - М., 1986. - С. 184 - 186.
56. Молчанов, А.А. Подвески со знаками Рюриковичей и происхождение древнерусской буллы [Текст] / А.А. Молчанов // Вспомогательные исторические дисциплины. - Л.: Наука, 1976. - Т. VII. - С. 69 - 91.
57. Морозов, О.С. Козацькі прапори 1651 року: до проблем наукової ідентифікації [Текст] / О.С. Морозов // Сіверщина в історії України. - К., 2001. –С.71-74.
58. Мулевич, О. Державний прапор України [Текст] / О. Мулевич // Дзеркало тижня. - 2006. - № 46 (2 грудня). - С. 7 - 8.
59. Новак, І.В. Дотримання протокольних норм використання державної символіки в

- Україні [Текст] /І.В. Новак // Людина і політика. - 2003. - № 3 -С. 115-118.
60. Новак, І.В. Етикет державного прапора [Текст] / І.В. Новак // Науковий вісник дипломатичної академії наук. - 2001. - № 5. - С. 44 - 49.
61. Панченко, В. Соборний герб України [Текст] / В. Панченко - К.: ПБП «Фотовідеосервіс», 1993. - 48 с.
62. Пастернак, О. Пояснення тризуба, герба Великого Київського князя Володимира святого [Текст] / О. Пастернак. - К.: Веселка, 1991. - 47 с.
63. Похлебкин, В.В. Словарь международной символики и эмблематики [Текст] / В.В. Похлебкин. - М: Междунар. отношения, 2001. - 560 с.
64. Реснт, О.П. Гетьманські клейноди та особисті речі Богдана Хмельницького у колекціях музеїв Європи (пошук, знахідки, атрибуція) [Текст] О.П. Реснт, Я.О. Іщенко, Ю.К. Савчук // УІЖ. - К.: «Дієз-продукт», 2008. -№2.-С. 171 - 175.
65. Ричка, В.М. «Знамяня» княгині Ольги [Текст] / В.М. Ричка // RUTHENICA. - К.: Інститут історії України НАНУ, 2008. - №7. - С.187 - 190.
66. Ричка, В.М. Знаки влади: організація та форми репрезентації верховної влади у Київській Русі [Текст] / В.М. Ричка // УІЖ. - Київ: Дієз-продукт, 2009.-№1.-С. 67 - 83.
67. Румянцева, В.В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма [Текст] / В.В. Румянцева. - К.: Наукова думка, 1986.- 126 с.
68. Рыбаков, Б.А. Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси X - XII вв. [Текст] / Б.А. Рыбаков // Советская археология. - 1940. - №6.-С. 235 -236.
69. Седова, М.В. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X - XV вв.) [Текст] / М.В. Седова. - М.: Наука, 1981. - 195 с.
70. Сергійчук, В. І. Символіка суверенності - синьо-жовта [Текст] / В.І. Сергійчук. - К., 1993. - 71 с.
71. Сергійчук, ВТ. Доля української національної символіки [Текст] \ В.І. Сергійчук. - К.: Знання, 1990. - 48 с.
72. Сергійчук, ВТ. Національна символіка України [Текст] / В.І. Сергійчук, Л.В. Демчишин. - К.: Веселка, 1992. - 109 с.

73. Сергійчук, В.І. То які ж українські барви Галичини? [Текст] / В.І. Сергійчук Молодь України. - 1990. - 18 листопада. - С. 14-15.
74. Січинський, В. Тризуб і прапор України [Текст] / В. Січинський. - Вінніпег, 1953. - 60 с.
75. Скотинський, Т. Український герб та прапор [Текст] \ Т. Скотинський. - Львів, 1935. - 25 с.
76. Славянская энциклопедия. Киевская Русь - Московия [Текст]: в 2 т. / Авт. сост. В.В. Богуславский. - М.: Олма-Пресс, 2005. - 816 с.
77. Сотникова, М.П. Тысячелетие древнейших монет России. Сводный каталог русских монет X - XI веков [Текст] / М.П. Сотникова, И.Г. Спасский.-Л.: Искусство, 1983.-239 с.
78. Спасский, И.Г. Русская монетная система [Текст] / И.Г. Спасский. - Л.: Издательство Государственного Эрмитажа, 1962. - 174 с.
79. Таубе, М.А. Загадочный родовой знак семьи Владимира Святого [Текст] / М.А. Таубе // Сборник статей, посвященных П.Н. Милюкову. - Прага, 1929.-С. 59-72.
80. Тесля, А.А. История законодательства о праве поземельной собственности в России с IX по начало XX века [Электронный ресурс] / А.А. Тесля.-Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z486_page17.html.
81. Ткаченко, В. Національна символіка в контексті історії України [Текст] / В. Ткаченко // Голос України. - 1991. - № 107 (5 черв.). - С. 12 - ІЗ, № 108 (6 черв.). - С. 15, № 110 (8 черв.). - С. 11.
82. Толстой, И.И., Кондаков Н.П. Русскія древности въ памятникахъ искусства [Текст]. В 6 т. / И.И. Толстой, Н.П. Кондаков. - Т. I. Классическія древности южной Россіи. - СПб.: Типография Министерства путей сообщения, 1889. - 126 с.
83. Томашівський С. Ще в справі українського національного кольору [Текст] / С. Томашівський // Неділя. - К., 1911. - № 34. - С. 4 - 16.
84. Українська етнологія: Навч. Посібник [Текст] \ За ред. В. Борисенко. - К.: Либідь, 2007. - 400 с.
85. Українські символи [Текст] / М. Дмитренко, Л. Іваннікова, Г. Лозко та ін. під ред.

- М. Дмитренка. - К.: Ред. часопису «Народознавство», 1994. - 140 с.
86. Хвойка, В.В. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена (с комментариями и иллюстрациями) [Текст] / В.В. Хвойка. - К.: Наукова думка, 2008. - 160 с.
87. Шаповалов, Г.І. Знак Рюриковичів не тризуб, а якір-хрест [Текст] / Г.І. Шаповалов // Національна символіка. Бібліотека журналу «ПУ». - Кн. 1. -К., 1990.-С. 32-36.
88. Шаповалов, ГТ. Походження українського тризуба або як поєдналися якір і хрест [Текст] / ГТ.Шаповалов. - Запоріжжя, 1992. - 19 с.
89. Широцький, К. Український національний колір [Текст] / К. Широцький //Неділя.- К., 1911. - № 33. - С. 15-31.
90. Якимович, Б. До питання про українську національну символіку [Текст] / Б. Якимович // Національна символіка. -К., 1991. - №. 1. - С. 18 — 21.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ВВР - Відомості Верховної Ради України

ПУ - Пам'ятки України

УІЖ - Український історичний журнал

УНР - Українська Народна Республіка

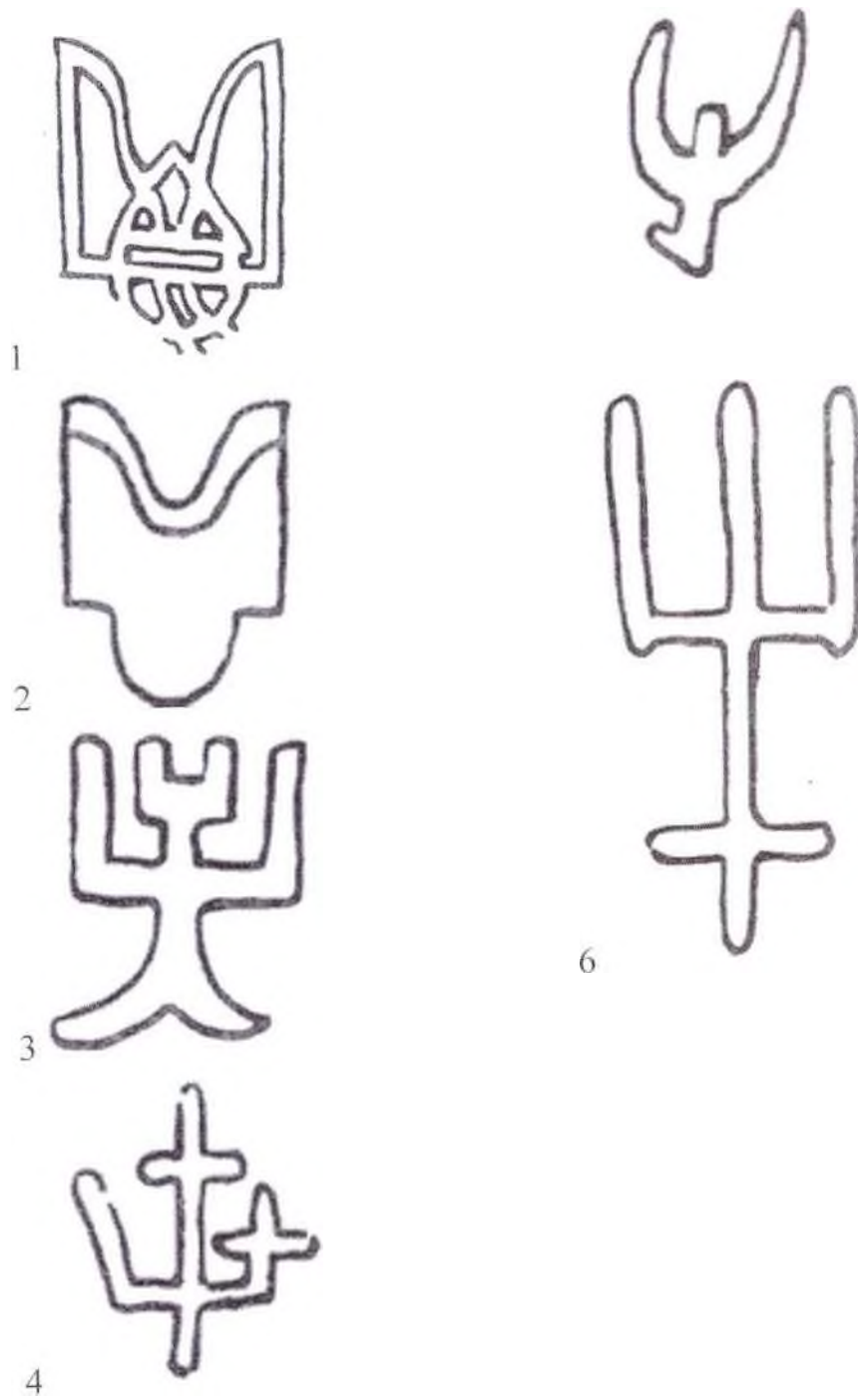
ЦР - Центральна Рада

ДОДАТКИ

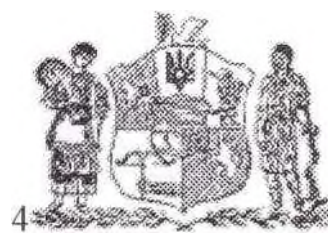
Додаток 1. Тризуб на київських монетах, нагрудних знаках, перснях і
пломбах

1, 2. Монети Володимира з Тризубом; 3 - 24. Тризуби на монетах Володимира; 25. Тризуби на монетах Ярослава Мудрого; 26, 27. Знаки на грошових гривнях; 28-33. Мідні нагрудні знаки (підвіски) у Київській Русі (29, 31, 33 - зворотні сторони знаків); 34 - 42. Знаки на металевих виробках (печатках, перснях); 43-47. Знаки на пломбах.

Додаток 2. Знаки на цеглах X — XIII ст.

Додаток 3. Тризуб в державній символіці УНР

1. Малий герб УНР (затверджено Малою радою 22 березня 1918 року).
2. Великий герб УНР (затверджено Малою радою 22 березня 1918 року).
3. Велика державна печатка УНР.
4. Проект герба, запропонований М.С. Грушевським.

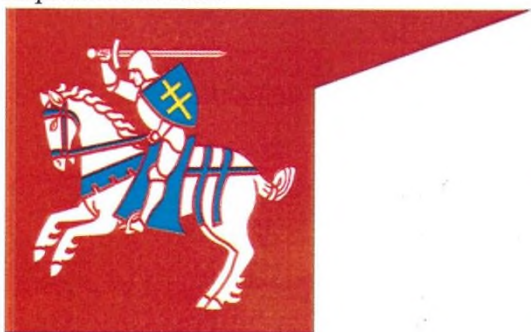
Додаток 4. Прапори руських земель литовської доби

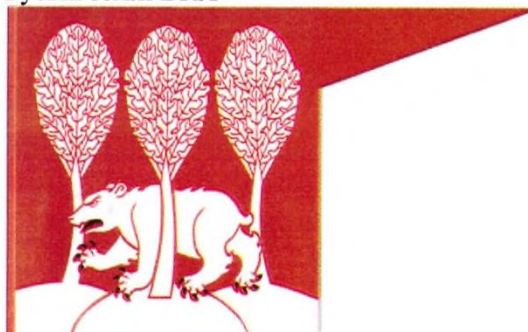
Перемиська земля

Руські землі ВКЛ

Руські землі ВКЛ

Холмська земля

Львівська земля

Подільська земля

Галицька земля

Додаток 5. Козацькі прапори

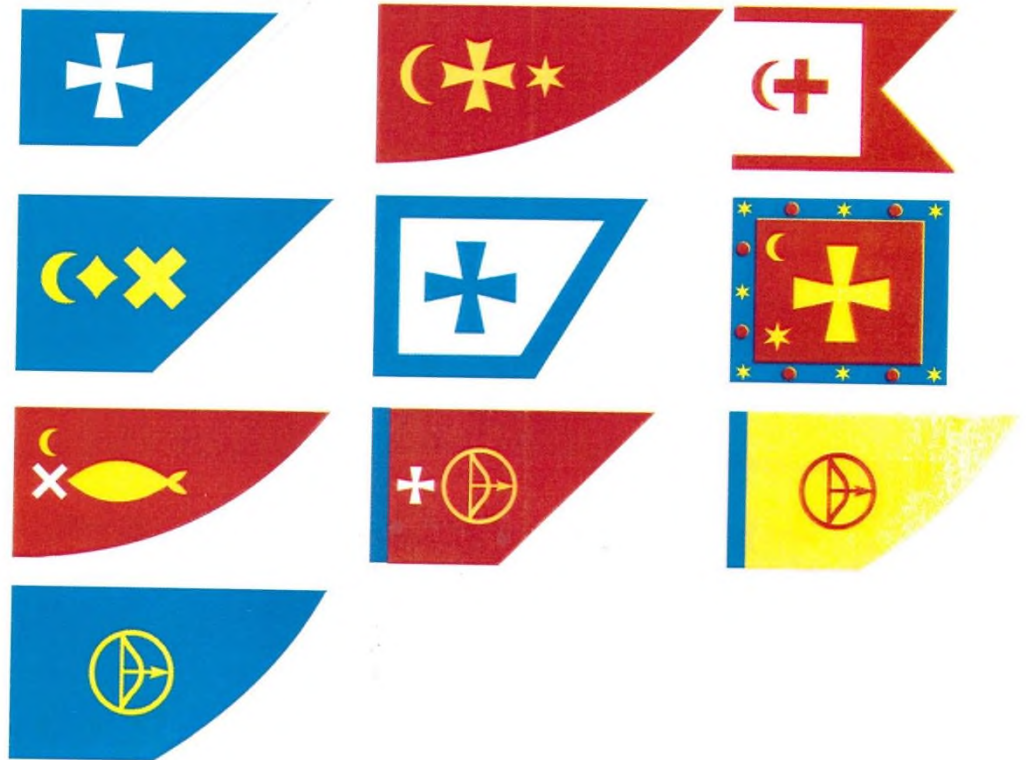
Прапор Богдана Хмельницького

Загальний військовий прапор ВЗ

Додаток 6. Прапори козацьких сотень Київського і Чернігівського полків, а також Київського магістрату, захоплені литовським гетьманом Радзівілом у 1651 році (серед прапорів числяться і три київські корогви з луком і стрілою у кільці – гербом тогочасного Києва)

Додаток 7. Українські історичні прапори¹

Прапор з гербом Галицько-Волинського князівства

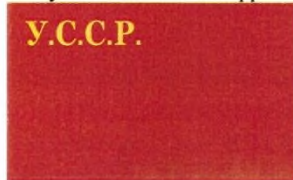
Варіант прапора 1917 р.

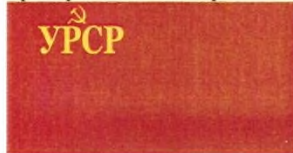
Прапор Кримської Народної Республіки 1917 – 1918 рр.

Прапор Далекосхідної Української Республіки 1917 – 1922 рр.

Прапор УСРР з 1923 р.

Прапор УРСР з 1937 р.

Традиційний мотив полкових прапорів Гетьманщини

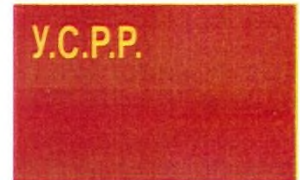
Прапор УНР та Української Держави 1918 – 1920 рр.

Прапор Кубанської народної республіки 1918 – 1920 рр.

Прапор УСРР 1917 – поч. 1919 рр.

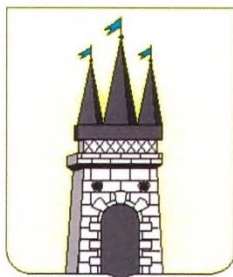

Прапор УСРР з 1927 р.

Прапор УРСР з 1949 р.

Додаток 7. Міські герби Лівобережжя з елементами жовто-блакитного забарвлення (2-га пол. XVI – 1-ша пол. XVII ст.)

Герб Лохвиці¹

Герб Лубен²

Герб Миргорода³

Герб Прилук⁴

АНОТАЦІЯ

В дипломній роботі на основі широкої історіографічної та джерельної бази всебічно висвітлюються основні етапи розвитку національної та державної символіки України. Простежується історія виникнення та розвитку тризуба, як державного геральдичного знаку та символу українського народу, проводиться аналіз основних гіпотез щодо символічного значення тризуба, а також досліджується проблема походження синьо-жовтого забарвлення в якості елемента української національної символіки.

В роботі досліджується історія формування символу тризуба від перших згадок про нього до прийняття малого Державного Герба України. Велику увагу присвячено історії українських національних та державних прапорів від найдавніших часів до сьогодення та аналізу теорій з приводу походження та значення синьо-жовтого колірного сполучення.

Ключові слова: символіка, тризуб, Державний герб України, прапор, синьо-жовтий прапор, символи, українська національна символіка.

Annotation

The diploma paper deals with the main stages of national and official symbolics of Ukraine studied on the basis of numerous historiography sources. The history of appearance and development of a trident (trizub) as a symbol of a heraldic sign as well as that of the Ukrainian people is studied. Analysis of the main hypotheses as to the symbolic meaning of the trident has been carried out, the problem of derivation of a blue-yellow colour as an element of the Ukrainian national symbolics being studied.

The history of the trident symbol formation from the first references about it and to its acceptance as the State Emblem of Ukraine has been studied. Great attention is also paid both to the history of the Ukrainian national and official flags from ancient time and up-to-date and to the analysis of the theories concerning the derivation and meaning of the blue-yellow coloured union.

Key words: symbolics, trident, National Emblem of Ukraine, flag, blue-yellow flag, symbols, national symbolics.